

La Botalària

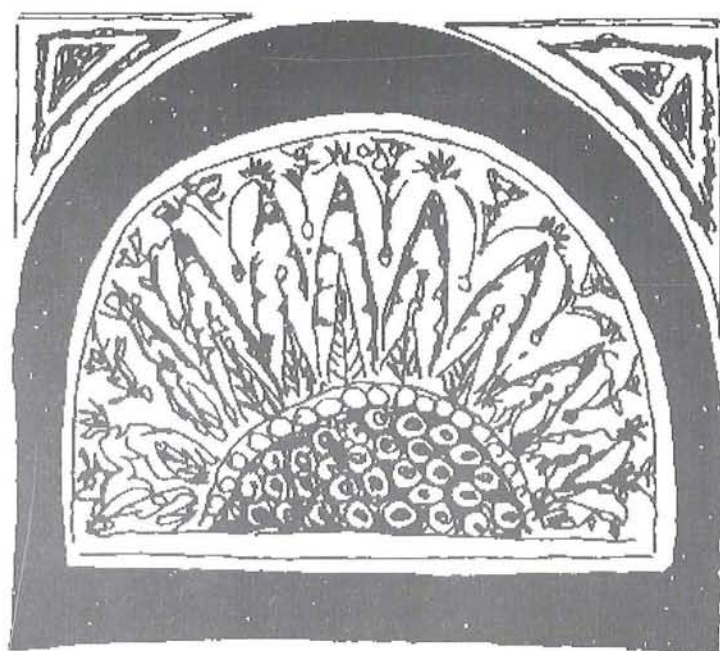
REVISTA EDITADA PER L'ASSOCIACIÓ "TOSSAL DE L'ASSUT"

NUMERO 5 - ANY III

BORRIOL

V JORNADES CULTURALS
A LA PLANA DE L'ARC

D'OLIVA

TERRACOTES - TAULELLETS - MARBRE ANTICAT

MAGATZEM I EXPOSICIÓ:

CTRA. CASTELLÓ-MORELLA, KM. 8'200

TELS. 964 22 01 05 - 964 32 17 60

FAX 964 22 21 59 - 12190 BORRIOL

Tardor 2000
 ANY IV, número 5
 Borriol (Plana Alta)
 Tirada 600 exemplars

Consell de redacció.
Fotografia i Publicitat:
 Agustí Agut i Escrig
 Ignasi Agut i Escrig
 Teresa Agut i Escrig
 Nati Alcañiz i Gascó
 Xavier Andreu i Miralles
 Samuel Ferrer i Andrés
 J. Cristia Linares i Bayo
 Regina Moles i Valls
 Beatriz Pereda i Milan
 Diego Tena i Roca
 Natxo Valls i Falomir
 Araceli Vicent i Balaguer

Col·laboradors:
 Assemblea de la FAB
 Maria Teresa Bernad
 Luis Miguel Cabo
 Simón Francisco
 Luis Pereda
 Marga Ramos
 Eliseo Tena
 Josefina Vilarrocha

Fotos antigues:
 Paquita Babiloni
 Conchín Boix
 Tonica Camino
 Maria Esteve
 Pepita Esteve
 Rosilda Esteve
 Trini Miralles
 Vicent Peris
 Tonica Rubio
 Eliseo Tena
 Carmen Vicent

Edita:
 Associació Cultural
 Tossal de l'Assut

Emmaquetació i impressió:
 Imprempta Rosell
 (Castelló)

Nota:
 La Botlària no es fa responsable de l'opinió dels seus col·laboradors en els treballs publicats, ni s'identifica necessàriament.
 La Botlària demana disculpes si comet alguna errada en dades, noms, etc., en l'apartat de fotos per al record. Si això passara preguem comuniquen les correccions a l'adreça corresponent.
 Agraïm a totes aquelles persones que han fet possible que es duiguera a terme aquest projecte.

EDITORIAL

En aquesta ocasió, entre altres coses, *La Botlària* presente les Jornades Culturals a la Plana de l'Arc, que en la seua cinquena edició (després de La Pobla, Vilafamés, les Coves i Vall d'Alba) es celebraran al nostre poble. El Tossal de l'Assut ens sentim orgullosos que així siga, sobretot per haver donat fruit la nostra insistència, des de fa anys, per tal que les Jornades Culturals coincidiren amb el 750é aniversari de la Primera Carta Pobla de Borriol.

Les V Jornades Culturals, en la realització de les quals el Tossal de l'Assut ha participat molt activament, serviran perquè durant alguns dies es desenvolupen a Borriol actes lúdics i festius alhora que artístics i culturals. Amb això continuem la tasca encetada per la nostra associació des de fa sis anys per tal de potenciar la vida cultural del nostre poble, com ho hem fet des del principi preparant exposicions, conferències, cursos, publicant aquesta revista o des de fa uns anys, organitzant la Setmana Cultural —excepte la d'aquest any en què donat el tracte rebut a l'anterior es va decidir per part de l'associació no organitzar-la—.

Tota aquesta tasca, però, lamentablement sembla no estar reconeguda. El passat 1 d'agost forem despatxats del local del Trinquet on treballàvem (ja que, per fi, i d'açò ens alegrem, sembla que va a construir-se'n un de nou), però no se'ns ha assignat cap altre. Som conscients de la manca infraestructural de propietats municipals, però no obstant, creiem que no s'ha tingut en compte la tasca desenvolupada durant tants anys ni ens han donat cap altra solució per poder sortir del pas. Tot açò ha propiciat que el número 5 de *La Botlària* que presentem no puguera eixir a temps (en les Festes d'Agost, com tots els anys).

Malgrat això, hem fet un gran esforç per enllestir aquesta revista que avui està en les vostres mans per seguir mantenint viva la cultura al nostre poble. Encara que l'aire bufe en contra, els roures mantenen ferm el seu brancatge. La vida continue i la nostra revista també.

Les Jornades arriben a Borriol

Per fi han arribat les tan esperades Jornades Culturals. Després de quatre anys de pelegrinatge, aquest any arriben a Borriol. L'any passat, en el dinar de cloenda de les IV Jornades a la Vall d'Alba, es va prendre el relleu. L'Associació Cultural Tossal de l'Assut aconseguia el somni de portar fins a Borriol aquestes jornades.

Les Jornades Culturals son un punt de trobada, on es pot gaudir de diferents maneres, aspectes de la nostra cultura. Conferències, taules rodones, comunicacions, exposicions, activitats po-

pulars, benerars típics, publicacions diverses, etc., serveixen per completar un ventall d'activitats que fan possible passar un cap de setmana diferent.

L'organització de les jornades d'aquest any ha estat a càrrec d'una comissió, en la que el Tossal formava part; a més a més de grups de treball temàtics. El dia 30 d'octubre de 1999 es va fer la primera reunió general i des d'aleshores s'ha estat treballant per part de molta gent i de manera totalment voluntària, per tal que tot estigues a punt per als dies 20, 21 i 22 d'octubre.

Com agrair l'esforç personal de molta gent, ara perduda en l'anonimat, que ajudant amb la seua col·laboració ha fet possible que el somni tirare endavant.

Esperem passar-ho el millor possible i que tots gaudiu el màxim d'un projecte preparat de tot cor.

I a esperar on podrem fruit l'any que ve d'aquest tresor cultural.

Passem doncs a presentar algunes de les activitats que s'han realitzat.

Les partides rurals de Borriol

Ara fa quatre anys, alguns membres de l'Associació Cultural Tossal de l'Assut ens vam proposar una fita molt important per al devenir cultural del poble: vam decidir fer una recopilació fotogràfica de totes les partides rurals del terme de Borriol. El que va començar simplement com a una activitat cultural per fer

Enguany, coincidint amb la celebració del 750 Aniversari de la Primera Carta Pobla de Borriol, així com en el marc de les V Jornades Culturals a la Plana de l'Arc, que tenen lloc en el nostre municipi, tornem a exposar les fotografies que van immortalitzar un moment en la nostra història.

una exposició del medi borriolenc, va anar configurant-se com un vertader projecte de catalogació toponímica, dels noms dels barrancs, les muntanyes, els pous, les sènies, els masos, fonts, assuts i tot el seguit de construccions fetes per la mà de l'home i per la mare naturalesa.

Gràcies a aquesta labor hem pogut fer un nodrit recull d'imatges del nostre entorn, d'alguns paratges desapareguts en l'actualitat: recordem ara l'antic pont i les basses de l'Arenal, del Toll de la Roqueta i d'algunes partides rurals com el Secanet.

Fruit d'aquesta tasca també hem plasmat per a la memòria les imatges de partides genuïnament nostres com la Botalària, Cominells, Benifaet, Molinàs, la Cucala, Benadressa, Rabosero, la Joquera, el Barranc de Porcs, el Palmar, Mallols...

Tot en conjunt per arribar fins avui en dia i compondre un treball replet de topònims, molts procedents d'èpoques passades i altres de més recent creació.

Molts dels topònims i construccions antigues que en aquest treball hem recollit estan condemnats a morir, a desaparèixer, com ho han fet tants altres al llarg del temps per la progressiva pèr-

dua del seu ús social, així com la recessió de la transmissió oral tradicional. Avui en dia ja no es construeixen obres com els aljubs, les cisternes, els tradicionals masos i masies serratines i agrícoles, tampoc molins fariners i d'oli, ni sènies, ni basses, ni moltes altres edificacions. Obres que continuaven fent el seu servei a mitjans d'aquest segle, i des de molts anys arrere, han desaparegut bàsicament del nostre panorama actual, en un curt període temporal.

Esperem, almenys des de la nostra humil condició de conciutadans, poder haver col·laborat a mantenir algunes d'aquestes mostres.

BORRIOL CLIC @ CLIC

Aprofitant la celebració de les V Jornades Culturals del Pla de l'Arc, el Tossal de l'Assut ha presentat el CD interactiu 'Borriol Clic @ Clic'.

Aquest CD és la primera iniciativa d'aquest tipus al nostre poble. Amb ell hem pretés cre-

HORTA AMUNT 1 2 3 SITUACIÓ TORNAR

O	E	T	U	B	P	M	Z	G	S
N	L	I	S	K	R	S	N	K	A
R	O	M	E	R	I	L	L	W	B
T	A	O	M	Y	T	J	O	N	O
G	F	N	U	Q	J	G	G	S	R
Q	W	E	H	N	I	B	I	V	I
L	R	T	O	I	B	T	P	G	J
L	L	O	N	O	F	J	S	X	A
F	R	L	Y	Q	O	C	E	Z	H
L	O	I	L	O	P	C	G	G	F

Troba sis herbes amb un olor caracteristic.

encasos: 4 4 24

completa, amb textos addicionals per complementar les activitats, i elements multimèdia (música, videos...).

El CD serà lliurat gratuïtament a tots els assistents a les Jornades Culturals, a més d'altres associacions locals, i altres institucions, com l'Ajuntament i l'escola.

ar un producte senzill i interactiu, aprofitant les noves tecnologies, i alhora que apropa la gent a conèixer més sobre el nostre poble.

'Borriol Clic @ Clic' es un producte apte per a totes les edats, i conté activitats dirigides a totes les edats, amb trencaclosques, encreuats, endevinalles... relacionades amb la història i la cultura de Borriol. Les activitats van acompanyades per la informació més

Si algú està interessat en aconseguir el CD 'Borriol Clic @ Clic' que es pose en contacte amb el Tossal de l'Assut i rebran un exemplar gratuït.

Aquests construïren el Castell (sobre ruïnes romanes) organitzaren el poblament mitjançant petites aglomeracions de famílies, com la que existia a L'Alqueria construïren séquia, sènies, assuts (com les del Toll de Borriol) i altres sistemes de reg que feren florir l'agricultura d'horta. A més, introduïren nous cultius de secà com la garrofera, i enc han deixat molts topònims, com Benifaet i Benadressa.

Borriol més enllà de 750 anys ...

ALVARO FALOMIR, IN MEMORIAM*

Les V Jornades Culturals de la Plana de l'Arc, han volgut retre homenatge a un dels escultors borriolencs més significats, Alvaro Falomir. Conegut a Borriol com l'autor d'obres tan populars com la de la Pista de les Escoles Públiques de l'Hereu o, més recent-

ment, l'Aranya situada a la rotonda que dona accés al poble, la rica i variada obra d'Alvaro Falomir podrà gaudir-se en una de les exposicions organitzades a les Jornades.

Per donar més dades d'aquest il·lustre borriolenc, o per presentar-lo a aquells que no el coneixen, hem decidit reproduir la biografia que Carme Ortells de l'Institut d'Almassora, on treballà, li dedicà al número 18 de la revista d'aquest centre educatiu *Badallet*. Un número especial sota el sentit títol de *A Alvaro Falomir in memoriam*, amb la qual els seus companys van voler retre-li homenatge per la seva gran tasca escultòrica i pedagògica i, especialment, per la seva talla humana.

ÁLVARO FALOMIR VILARROCHA: *Va nèixer a Borriol l'any 1934, tot just quatre dies després que començara la revolució d'Astúries. A Borriol va viure fins la primera adolescència. Allí va anar a l'escola i del seu mestre, Don Emiliano, se'n recordarà amb molta tendresa, i li farà un cap que està a l'escola.*

Als 12 anys se'n va a Castelló i allí, durant dos anys, va ser deixeble de Tomás Colón, el seu primer mestre d'escultura, al qual, molts anys després, el 1994, i junt amb Luis Prades, va organitzar un homenatge.

El 1949 obté per oposició una beca de la Diputació de Castelló. Aquest mateix any es matricula a "La Escuela de Bellas Artes de San Carlos" en València. Al 1951 va obtenir, també per oposició, una beca del Col·legi Major Sant Joan de Ribera. Allí va estar quatre anys, i va conèixer Tomás Llorens, el primer director de l'IVAM i actual director del museu Thyssen-Bornemisza, natural d'Almassora, amb qui tenia una gran amistat i amb qui passava els estius a París.

Durant els anys que va estudiar Belles Arts va rebre diversos premis Roig, un premi de l'Ajuntament de València i es va llicenciar amb el premi final de carrera d'escultura.

Tot seguit va ampliar estudis a Madrid durant dos anys, on va treballar i col·laborar amb l'escultor Adsuara.

El 1958, amb una bossa d'estudis de la Diputació de Castelló, va estar per Centreuropa, Itàlia, Suïssa i Alemanya. Els viatges, una de les seues passions.

Entre 1959-61 va ser professor ajudant becari de dibuix, i entre 1961-63 professor adjunt interí de l'Institut Ribalta, en la capella del qual es casarien, Álvaro i Mª Dolores, l'any 1965.

També va ser nomenat professor d'escultura de l'escola de Belles Arts i Artesania.

L'any 1963, oposita a agregadurries d'institut i se'n va a Cartagena. El 1965 oposita a Càtedres, i ha de canviar Cartagena per Yecla. De Yecla, on va ser cap d'estudis, es traslladarà a Tortosa, i el

1970, se li concedirà una comissió de serveis per fer-se càrrec de l'institut d'Almassora, d'on va ser director set anys, i quatre secretari. En aquest institut serà professor durant 29 anys i allí volia jubilar-se. No ho va poder fer. [...]

Àlvaro, escultor. Va començar a aprendre l'ofici d'escultor amb Tomàs Colón, que junt amb Adsuara o Godofredo Buenos Aires poden considerar-se representants de la vella escola figurativa, i potser Àlvaro en siga l'únic hereu d'aquesta escola. Coneix, segurament com ningú, els materials, sobretot la pedra. Havent començat amb una escultura més naturalista, de la seua obra s'ha escrit que "es decanta progressivament cap a una major esquematització, combinant les possibilitats expressives del material amb les de l'abstracció orgànica, sense abandonar les referències a la figura humana. Destaca per la seua escultura monumental i els temes van des dels religiosos, a l'al·legòric i al commemoratiu. Junt a aquestes obres de dens contingut conceptual, en té moltes altres de plantejaments estrictament plàstics".

Obres i premis:

- Creu de terme de Vilafamés.
- Medalla de la Diputació Provincial de Castelló, 1950.
- Sant Cristòfol i Sant Vicent de la Basílica del Lledó, 1958.
- Escultura de l'Institut d'Almassora, 1970.
- Medalla de la Caixa d'Estalvis de Castelló, 1973.
- Crist de l'església de Sant Vicent d'Almassora.
- Sagrada Família de l'església de Sant Josep d'Almassora.
- Monument a Porcar, 1982.
- Premi d'escultura de l'ajuntament de Benicàssim, 1985.
- Primer premi del concurs a l'aire lliure "Villa de Oropesa", "Nave de la Paz", 1985.

- "El menaoret", 1986.
- Escultura de l'Institut Vicent Castell, 1987.
- Escultura del Col·legi Públic l'Hereu de Borriol, 1987.
- Figura de l'estany del parc de la carretera de Ribesalbes, 1987.
- Primer premi del concurs convocat per l'ajuntament de "Miranda de Ebro". "Alegoría escultórica a la paz y la libertad", 1990.
- Homenatge a les vídues, invàlids i mutilats de la Guerra Civil, 1990.
- Trofeu encarregat per l'Ajuntament de Vila-real, 1991.
- Baixrelleu de Sos Baynat, que recorda, al carrer O'donnell, el naixement del geòleg, 1992.
- La Peixatera, del Grau de Castelló, 1992.
- El Mariner, del Grau de Castelló.

- Monòlit en commemoració de la primera pedra de la UJI, 1993.
- Obelisc en el límit del terme entre Castelló i Benicàssim, 1993.
- Caragols de la plaça Doctor Marañón, 1994.
- Homenatge al Pregó, 1994.
- Placa commemorativa del 50 aniversari de la instauració del Pregó, 1994.
- Escultura de Tomás Colón amb motiu del seu homenatge, 1994.
- Escultura del col·legi públic Penyagolosa de Borriana.

La Botalària, tardor 2000

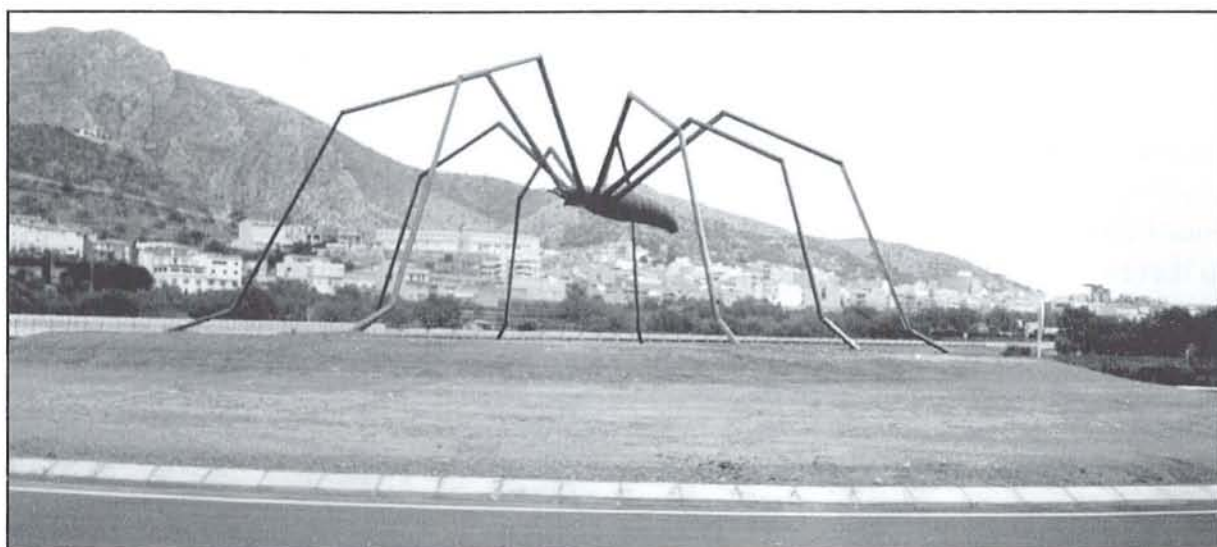
- Escultura de l'Institut de la Vall d'Uixó.
- Escultura del col·legi públic de la Vall d'Uixó.
- Escultura del col·legi públic de Castelló.
- Font i placa de l'edifici dels bombers provincials.
- Font de Villahermosa del Río.
- Aranya en la ruta de les escultures, 1999.

Cal afegir que va restaurar el monument d'Adsuara a Perot de Granyana, en 1986 i 1992.

Aquestes són les obres que podríem dir-ne públiques, però en podríem citar moltes més de grandària més reduïda, en mans de particulars que, en general, destaquen per l'esquematització i un estudi de formes molt personal.

Carme Ortells

* Agraïm la informació facilitada per Modesto Fabra per a l'elaboració d'aquest article.

EL RACO
DE LA
FONT
Pastisseria i Cafeteria
Plaça La Font, 29 A - Tel. 964 32 16 33 - 12190 BORRIOL

CARNICERIA
EL
RAVAL
Dr. Portolés, 7 • Tel. 32 10 57
12190 BORRIOL

DISCO

TROPPO

BAR

el teu lloc preferit

Avda. Saragossa, 72
Tel. 964 32 17 76
12190 BORRIOL

BAR
PAUET

**ESPECIALITAT EN
ESMORÇARS
I TAPES VARIADES**

Av. Saragossa, 77 - Telèfon 964 32 11 41
BORRIOL

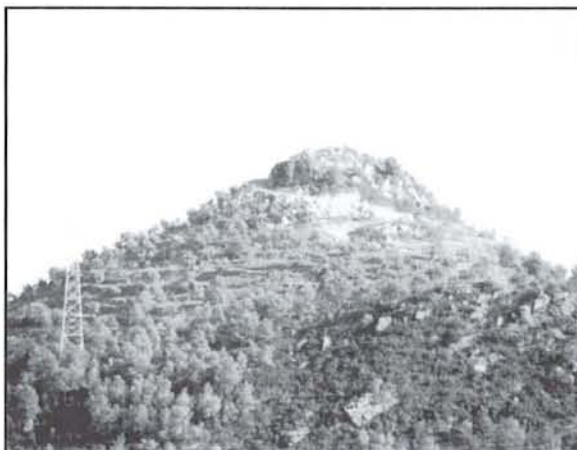
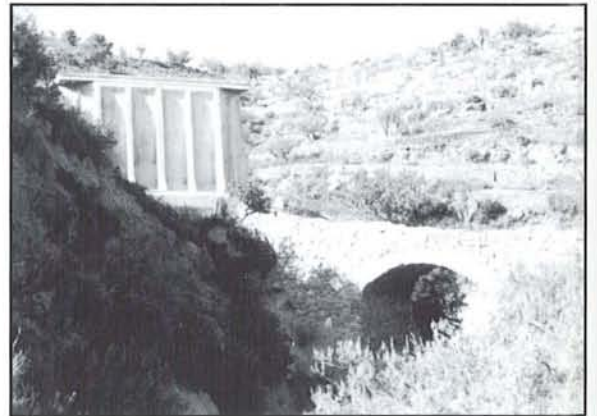
BORDÍS

En aquesta ocasió, la crítica que hem de llançar des de la secció del Bordís, va dirigida contra la degradació paisatgística que ha sofert el terme de Borriol en els darrers anys. Sobretot, després de l'estat en què ha quedat el cim del *Molinàs*. Les obres per condicionar el camí que duu als repetidors que s'hi troben al més amunt d'una de les muntanyes més significatives i volgudes pels borriolencs, han destrossat, literalment, la mateixa.

A més, no s'ha tingut en compte l'existència d'un poblat de l'època del Bronze (de fa uns 3500 anys) que, a hores d'ara no ho sabem, allò més probable és que haja patit greus conseqüències. Com tampoc seria d'estranyar que en els propers anys desapareguera el brui-xot de la *Joquera*, un dels elements més rellevants històricament i cultural del nostre poble. Les pintures rupestres de la *Joquera* es veuen amenaçades per una pedrera que, a poc que pugem cap a la *Serra* o a algun lloc on estiguem a mitjana altura, veurem que ja ha

assolat unes quantes muntanyes.

Per últim, no podem deixar tampoc d'advertir l'impacte que està tenint la ràpida ampliació de la superfície urbana de Borriol. No estaria de menys tindre en compte aquest element a l'hora de planificar l'extensió urbana del poble per reduir, tant com fora possible, la destrucció paisatgística que aquesta està dugent a terme. Només cal pensar en la situació en què ha quedat altre dels indrets més apreciats per borriolenques i borriolencs, els *Fornets*. A sobre d'aquests s'ha construït un dipòsit d'aigua, les obres del qual han provocat la desestabilització dels fonaments del *Pontet dels Fornets* — el qual, segurament, caldrà derrocar en previsió a que caigui un dia o un altre — i el paredament de la *Cova dels Enanos*. A açò caldria afegir que el sistema de construcció amb *bungalows* suposa un trencament profund del paisatge i una gran despersonalització de la urbanística de Borriol.

A Maria

**Nunca Maria
pude envolver con la mirada
tantos bellos encantos
en una rosa inmaculada**

**Tu faz pura y hermosa
es como un eco que dura siempre
una quimera de amor
que jamás se borra
del que ha osado
tus encantos verte.**

**Con tu perfume de rosa
Das vida y alegría
Más con tu voz armoniosa
Perfilas ecos de fantasía**

**Así te veo Maria,
Como una paja de avena
Que con tu sonrisa desafías la nube
Cargada de tormenta**

**Te gusta la música
Te admira la fantasía
Eres como el original
De la misma poesía**

**Letra de Manuel Arandes 'El Sabater'
Dirigido a una María**

LES ASSUTS DE BORRIOL

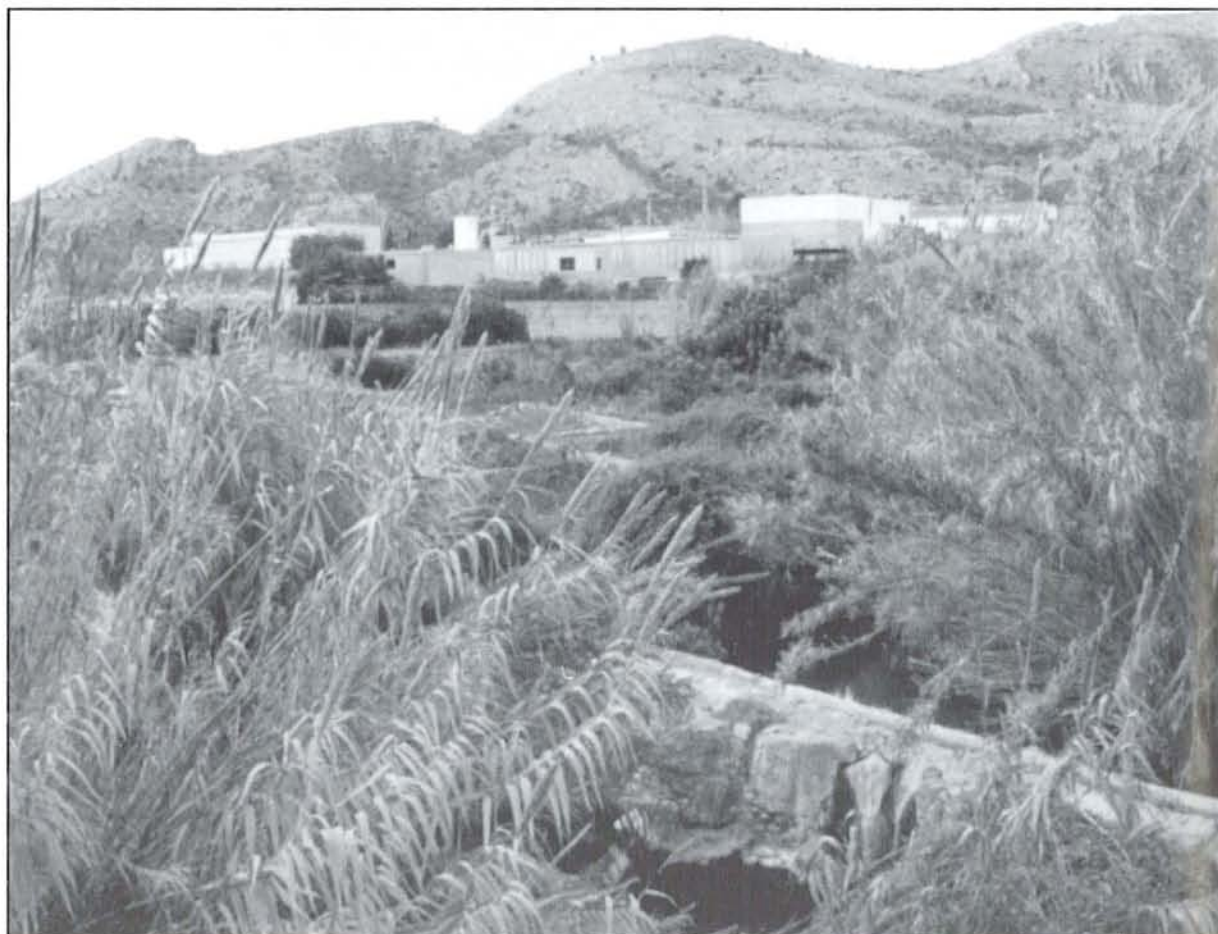
La hidrologia del terme municipal de Borriol la constitueixen els barrancs, les fonts i el riu Sec, que normalment flueix de forma perenne per alguns trams del seu recorregut, gràcies a nombrosos aports que rep de l'aquífer. A uns 4 km. de Borriol el riu augmenta el seu cabdal base degut a que talla en diverses ocasions l'aquífer. Aquest sol aportar l'aigua directament al llit del riu per intrusió, però ocasionalment, producte de l'erosió del riu, queda al descobert, deixant-se veure en forma de manantials. Per altra banda, el riu també pateix les seues primeres pèrdues artificials al seu cabdal:

A la partida de l'*Assut*, a 3 km. de la vila, trobem la primera d'una sèrie d'assuts distribuïdes estratègicament pels àrabs per tota la conca del riu, i que encara avui dia es segueixen utilitzant amb la finalitat d'aprofitar les aigües per a ús agrícola. Aquesta assut, duu les aigües que recull a la *Bassa de l'Horta*

Amunt, des d'on es reguen unes 30 Ha.

A 1'5 km. de la vila trobem una segona assut, anomenada *Assut de la Crieta*, que rega a la zona de *l'Horta Mitjana* un total de 15 Ha. Per dalt d'aquesta assut el riu rep l'aport de tres manantials: el primer anomenat la *Font de la Caixa*, el segon a l'altura de l'ermita de Sant Vicent, un tercer degut a l'ensolcament de les aigües sobrants del manantial de les Mines del Misteri i un quart manantial anomenat *Font de Cominells*, que pel *barranc de Cominells*, injecta les seves aigües al llit del riu de Borriol.

La tercera assut, anomenada del *Toll de Barrús*, actualment està inactiva. La zona de regadiu que abarca aquesta assut comprén les partides de *L'Alqueria* i *L'Horta Avall* amb un total de 40 Ha. que s'abasteixen d'una petita assut de recent construcció que arreplega l'aigua a uns 300 m. per damunt del *Toll de Barrús* —just on un manantial ocult entre els

canyars vessa les seves aigües al llit—. Aquesta menuda assut emmagatzema l'aigua sobrant del reg agrícola per fer girar les pedres d'un molí.

La quarta i darrera assut (*Assut de l'Arenal*) està ubicat als afores del casc urbà de Borriol i és l'encarregada de regar unes 20 Ha. compreses en l'anomenada *Horta de la Sènia*. A partir d'aquesta darrera assut, el riu entra en una zona on abunden calices prou fracturades, per les quals s'infiltra la major part de l'aigua que els arriba. Quan el riu arriba a la partida del *Pla de Moro* únicament duu aigua en les fortes crescudes per pluges torrencials.

Totes aquestes assuts foren construïdes durant el domini àrab del municipi, fa més de 800 anys, de forma que entre assut i assut es guarda la distància de 2000-3000 metres, suficient per a permetre el reg de tota la zona de regadiu del marge esquerre del municipi (en el sentit de la corrent). En la marge dreta del municipi, només trobem l'*Horta Novella*, que es rega amb les aigües sobrants del manantial

canalitzat fins la Plaça de la Font que prové del manantial de les *Mines del Misteri*. Aquesta distribució es deu a la pendent natural del municipi, que impossibilita que es puguen regar les finques de la marge dreta del riu per gravetat, ja que en el sistema de reg a manta o localitzat per gravetat, l'aigua discorre a favor de gradient (de major a menor cota), i per aquest motiu no hi ha cap zona de regadiu en la marge dreta del riu que utilitze les aigües del riu directament.

També podríem parlar dels barrancs que afluïxen al riu, que generalment estan secs a excepció del *Barranc de Cominells*, però que en època de pluja li aporten gran quantitat d'aigua al riu. En la marge dreta tenim els de *Bocaverd*, *Solsides*, *la Penya*, *Codina* i *Fondo*, que en unir-se formen el *Barranc de La Ver*, i el de *Cominells* i *Botalària*. Els barrancs de la marge esquerra són: *Barranc de la Mola*, *Atalàia*, *Barranc de Porcs* i *Albaroc*. Inclinat cap a altres vessants podem citar el *Barranc de la Ragina* i el *Barranc de Malvestit*.

Simón Francisco Griño

HNOS. CHIVA

**GÈNERES DE PUNT - PERFUMERIA
DROGUERIA - PAPERERIA - MERCERIA**

Sanchis Guarner, 9
Tel. (964) 32 11 18

12190 BORRIOL

JOCS D'ABANS, JOCS BÈL·LICS I ALTRES CONSIDERACIONS

Ens ha tocat viure un temps en el qual els mitjans de comunicació estan tenint un paper molt important. Premsa, ràdio, televisió... ens estan envaint a dades, notícies; i d'un temps a esta part un nou fenomen ha fet la seua aparició: els estudis sociològics. Instituts, universitats i totes les associacions que es preuen ens estan bombardejant a enquestes, estudis sobre algunes actituds i les conseqüències que poden tindre al llarg de la nostra vida.

Doncs bé, de tots eixos estudis, hi ha un que sempre m'ha cridat l'atenció. És un que tracta de fer-nos vore la gran influència que té en el desenvolupament de la nostra personalitat, i per tant, en el nostre comportament posterior, la utilització dels joguets bèl·lics i dels jocs violents. No és que vullgue portar la contrària, jo no sóc ningú per a contradir a professors, sociòlegs i gent tan sabuda, però dins de la meua modèstia i l'oportunitat que em donen estes pàgines, voldrie exposar el meu punt

de vista sobre el tema, i aprofitant l'ocasió fer un repàs dels jocs de la nostra infantesa. Tots aquells que com jo anem avançant de pressa cap als cinquanta anys, n'estic segur que en un percentatge molt alt em donaran la raó.

Començarem dient, que abans no teniem gran quantitat de joguets com hi ha ara. De fet, el dia dels reis, a excepció d'un^s pocs, a quasi tots ens portaven una llibreta de tapes dures, un bauler ple de material escolar i algunes lleperies.

És ben cert que a la fira a Borriol (Santa Cecília) amb els diners que els traïem als *tios* i als padrins ens compràvem alguna pistola o alguna espasa, però eren casos aïllats. Erem nosaltres mateixos els qui feiem els joguets: fones (tiraxines), espases de brots d'ametller.

arcs de garrofera, fletxes de varilla de parai-gües a les quals les voreres de rodé li deixaven una afilada punta. Així d'armats acudíem després de l'escola a les guerres (la majoria de vegades a *pedrada llimpia*) bé a la «muntanyeta de la muerte», o a altres llocs triats especialment per a eixos menesters. Quan arribave l'estiu i les mares ens enviaven a la barberia per a rapar-nos al zero (per anar ben fresquets, ja que per aquells temps no estava de moda com ara) apareixien els senyals, conseqüència d'aquelles guerres. No vaig a nomenar a ningú, però hi havia autèntics especialistes que on ficaven l'ull ficaven la pedra. També eren molt freqüents les lluites

d'espaseta que es feien als Xops el dia de Sant Lluç, patró dels mestres. El tabac i l'espasa era material indispensable.

Es clar que els jocs d'aquells temps, sobretot els jocs de xicots anaven la majoria acompanyats d'una violència que no portava el joc mateix.

Entre la ignorància i la *mala llet* erem nosaltres qui la posàvem.

Comencem a recordar aquells temps, i de seguida venen a la memòria...

Pamet i mig pamet: consistia en estar sempre a pam i mig de terra, bé damunt d'arbres, d'escalons d'alguna canal... Els arbres del pati d'escola estaven lluent de tant pujar i quan algú s'encarramava en ells i començava a esvarar-se, tots ens fregàvem les mans. El que pagava esperava pacientment que no li fèrem «cavallet»... el pampenero ressonava per tot el pati.

El canyo: era un joc molt senzill, consistia en tirar una pilota a l'aire, normalment de plàstic embolicat i aquell qui tenia la desgràcia de tocar-la l'últim abans de tocar terra, els

carguinyols se li plovién deixant-lo amb mal de cap per a la resta del dia. D'estos jocs s'aprofitaven molt els grandots, i de vegades deixaven al pobre cloixit.

Un altre joc de moda era el *xurro*, *mediamanga mangotèro*: posant el cap entre las cames del de davant es feia una fila d'esquenes disposades a aguantar, cops i pes sense mesura. Es clar que ningú pensàvem que tirant-nos de «genollets» podíem partir-li l'espina a qualsevol i deixar-lo desgraciat per a tota la vida, però era freqüent tirar-se uns quants damunt del mateix fins tirar-lo a terra. Això garanteix el tornar a botar i no tindre que aguantar pes i cops.

Hi havien molts jocs que ja ens encarregàvem nosaltres d'aportar una violència que li donara més emoció: corretja i mocadoret., bou roig i alguns altres, però el que volia dir, per finalitzar és que ningú d'aquells ha sigut de major una persona violenta, és més, alguns «líders» d'aquell temps son autèntics trossos de pà.

La conclusió que es pot traure és que aleshores hi havia una cosa que si bé no s'ha per-

dut de tot, hi ha molt menys, és el respecte pels demés i pels majors.

- *Xé xicuelo, ja li ho diré a ton pare.* Esta frase tan senzilla, dita perr un home major davant d'una actitud un poc dubtosa, ens tenia tot el dia preocupats.

Sabíem distingir el joc de la realitat, moltes vegades arribant als primers carrerons del poble, tornant d'una guerra a pedrades s'ajuntaven dos o més xicots que feia uns moments eren adversaris, i anaven junts i xarrant fins a casa.

Ara els temps han canviat. Millor? Pitjor? La veritat es que jo no ho sé. Excés de proteccionisme dels nostres fills? El que tinc clar és que ni els joguets bèlics ni els jocs violents han tingut cap incidència en el nostre posterior comportament.

Bé, fins ací hem fet un lleuger repàs d'alguns jocs d'aquells temps no molt llunyà, per suposat que hi havien molts més, amb unes altres característiques i consideracions que tractarem en una propera col.laboració.

Eliseo Tena

VIP'S

jeans

Castelló

HOME i DONA

Plaça Peixcateria, 7, 8 i 9 - Tel. 964 22 82 94 - 12001 CASTELLÓ

EL ORIGEN DE NUESTRA ARAÑA

Yo le he estado dando vueltas a mi imaginación con respecto a la araña, y he llegado a la conclusión que en algo debió fundarse nuestro paisano Álvaro, pues las cosas de este mundo por insignificantes que sean todas tienen una relación con algo, por eso no he parado de pensar hasta que me vino a la memoria un cuento que me contó mi padre siendo yo muy niña; él decía que esto había pasado aquí y que a él se lo había contado su abuelo.

Hacía muchísimos años se había cometido un crimen en uno de estos pueblos y le acumularon el hecho a un pobre hombre. Él se declaraba inocente, pero nadie le creyó. Lo encerraron en la cárcel y poco tiempo después pudo escapar y se fue al monte, donde estuvo andando algunos días sin comer más que alguna fruta que encontraba por el camino. Con los pies medio descalzos y sangrantes, el pobre hombre estaba agotado, apenas podía tenerse en pie. Él presentía que lo iban persiguiendo, pero no podía dar un paso más y se refugió en una cueva que había por aquellos alrededores. Allí se tiró de bruces al suelo extenuado, sin apenas poderse mover. A sus pies vio una enorme araña pero no tuvo aliento para apartarse de ella.

Apenas hacía una hora que estaba allí cuando oyó las voces de sus perseguidores que decían, vamos a la cueva, es fácil que se haya refugiado allí. El pensó, soy hombre muerto, ahora me cogerán y me encerrarán de nuevo, pero no

tenía escapatoria. Su asombro fue grande cuando oyó que decían, aquí no está pues la boca de la cueva está tapada por una telaraña.

Aquella gigantesca araña en menos de una hora había tejido con su babosa y sus finos músculos una cortina de telaraña: aquella araña sin proponérselo había salvado la vida de un inocente. Poco tiempo después había un vagabundo merodeando por aquellos alrededores y le prendieron, él mismo se declaró culpable de aquel crimen.

Años después en la escuela la maestra nos contó una lección muy similar a ésta. ¿Será historia? ¿Será una fábula?

Lo cierto es que Álvaro en una cosa o en otra debió inspirarse para construir esa gigantesca "Araña" en nuestro pueblo.

Él ya no está entre nosotros, se fue enseguida que construyó la araña, si él estuviera quizá podría descifrar este enigma, pero no hay duda que hizo este monumento inspirado en algo que desconocemos.

En el *Rajolar de Dalt* de tarde en tarde por San Cristóbal hacíamos una fiesta que se llamaba "La Festa de la Taranyana". Todos hemos tenido en nuestras casas alguna vez una diminuta araña sin que nos causara ninguna molestia, y también por eso hay que guardar un buen recuerdo en memoria de este gran escultor que fuera Don Álvaro Falomir.

Josefina Vilarrocha

RECORDS...

El 1928, per felicitar els seus familiars que es trobaven a Culla, el borriolenc José Chiva els va enviar aquesta postal de la font de Borriol. Darrere, com que ell estava impedit, va dictar-li a Rosilda Esteve aquest verset:

Als meus tios i nebots.
Com fa tanta calor i la calor done tanta sed,
ahí els envie la nostra font
per a que de quant en quant facen un tragu
d'aigua de timonet,
¿els ha agradat el verset?

José Chiva Soliva (1928)

PERRUQUERIA MIXTA
LOCAL CLIMATITZAT

ANTONIO CANALES
M.ª CARMEN

Sánchis Guarner, 3
Tel. 964 32 11 73
12190 BORRIOL

*Frutas
y Verduras*

LA FONT
Paquita

El teu ambient

Carajillo

PUB - BORRIOL

Amb la Cultura del
nostre poble

Qué opina la gent sobre...?

Regina Valls

1. En un principi han donat molta polèmica, però a hores d'ara ja s'ha apositat el tema i ja no hi ha problema. La gent s'ha acostumat.
2. No ho veig mal. Em pareixia bé a la Font, i a la carretera tampoc em pareix mal.
3. Com és un problema que no m'incumbeix a mi no me l'he qüestionat. Ara, considere normal que vosaltres vullgueu un local.

José Luis Vilar

1. Em pareix bé que n'hi hagen contenadors perquè si no, la basura, els gats la trenquen i l'escampen pel carrer.
2. No em pareix bé perquè el mercat, allí dalt, no impedeix el tràfic als cotxes, i ara tots els cotxes han de pujar per dalt.
3. Em pareix que l'Ajuntament n'hauria de donar un per a que pugueren treballar bé.

Vicente Ucher

1. Els contenadors em pareix que sempre són més higiènics, coste menys d'arreglar la basura i no es veuen les bosses *plantades* pels carrers.
2. El mercat molestava més a la Font que a la carretera. A la Font per als que venen és millor, però per a la circulació més mal que allí baix.
3. Haurien de buscar-vos *puestos* com tenen altres associacions, com allí al costat d'on *ensaye* la música.

Jorge Ramos

1. Compte que ha sigut molt bona idea. Per a la gent va millor i els *basureros* fan la seva faena més ràpida.
2. És un bon sistema perquè al tindre el carrer Sant Antoni que va paral·lel a la carretera, se sol·liciona el problema del trànsit que hi havia a la Font.
3. Crec que és un problema que deu sol·licionar l'associació.

1. Qué et sembla que hagen posat contenadors per arreglar la basura?
2. Qué et pareix que hagen baixat el mercat a la carretera?
3. Qué opines de què el Tossal de l'Assut no tinga local?

José Pallarés

1. Em pareix que està molt ben posat. *Aixina* la gent trau la basura de nit i sempre està la casa *limpia*.
2. Em pareix bé perquè el carrer és adequat. Vullguen o no algunes persones me pareix un carrer adequat.
3. Crec que vos deuriem *d'apoyar*, perquè crec que el que feu són coses bones per a tots.

Carlos Bernat

1. Em pareix mal. Estava millor quan passaven a arreglar-la i, a més, els contenadors ocupen lloc per a aparcar.
2. A la Font ere millor.
3. Fa falta un local, perquè fan una revista molt bona.

Mª Carmen Valls

1. A mi particularment, em pareixie millor abans. Però dins dels problemes que creiem que donaria, que faria molta olor, no n'han hagut tants.
2. Em pareix de *maravilla*. Com l'han posat prop de casa me va mel, però reconec que els venedors es queixen perquè a la Font passava més gent.
3. Fins a cert punt, pense que és un problema del Tossal de l'Assut. Ara bé, si n'hi ha associacions que en tenen, totes tenen el mateix dret.

Kiara López

1. Estan bé, perquè és més còmode per a la gent.
2. M'agradava més a la Font, perquè estava més prop.
3. Em pareix malament, crec que haurien de tindre lloc, com tots.

Notes sobre agricultura i ramaderia borriolenca

L'agricultura i la ramaderia han estat des d'antuvi, dos de les activitats fonamentals en el devenir dels pobles de l'Europa Occidental. Immersos en el món globalitzador que ens envolta, les relacions agropecuàries que afecten a aquestes activitats han sofert canvis substancials, de manera parella al desenvolupament tecnològic de l'època contemporània. Enmig d'aquest context, ens hem proposat oferir unes xicotetes pinzellades del que han sigut alguns aspectes tradicionals de l'agricultura i ramaderia borriolenques, estudi que exposem tot seguit.

Pel que fa a la ramaderia podem dir que no fou un sector massa representat entre la població activa de Borriol, tan als inicis com a mitjans i postreries de la present centúria. Del cens electoral de 1930 deduïm que tan sols 9 persones (homes i majors d'edat solament), es dediquen a la ramaderia, representant l'1% de l'organigrama socio-professional. No obstant, és de suposar que la xi-

fra fóra major, donat a la important tasca que degueren desenvolupar les dones en aquesta activitat, a l'igual que en els afers de l'agricultura, i potser també els menors d'edat, sobretot entre la població disseminada en masos.

De l'anàlisi de les dades que ens aporten els següents quadres, pertanyents a 1960, podem veure com predomina el ramat llanar sobre el caprí i el vacú, aquest darrer present de manera quasi testimonial. El volum que s'assoleix a mitjans de segle no és, per tant, tan significatiu com el que ens donen les xifres per a altres pobles de les comarques del nord de Castelló. En l'actualitat la davallada de la ramaderia també ha estat un fenomen present en l'evolució estructural de la població activa, a pesar que no ha desaparegut encara del nostre terme, sinó que s'ha produït un augment de ramat en número de caps (porcí, avícola i conills) en detriment d'altres (llanar, caprí, mular).

' TIPUS DE RAMAT (1960)	Import per càpita	nº caps de ramat	Import total en pessetes
Llanar	4	644	2576
Caprí	5	111	555
Vacú	15	19	285
TOTAL		774	3416

Poblament (1960)	Tipus de ramat	nº caps de ramat	Import total en pessetes
Venta Tirana	Llanar	53	212
Masia l'Hereu	Caprí	39/1	197
Masia Penya	Llanar/Caprí	5/1	25
Masia Oliver	Llanar	70	280
Masia Loras	Llanar	38	152
Masia Flora	Llanar/Caprí	12/3	63
Masia Villarrello	Llanar	55	220
Masia Tòfol	Llanar/Caprí	20/1	85
	TOTAL	298	1234

Destriant l'origen de la possessió ramadera de Borriol assistim a la concentració d'aquesta activitat en els hàbitats masovers de la Serra de Borriol i en la resta de poblament disseminat, llocs on l'abastiment alimentici i les condicions permeten un acoplament amb menys dificultats que no pas al mateix centre urbà. Així veiem com, pràcticament el 40% de ramat es concentra en els llocs dispersos pel terme, quan tan sols representen el 4% de la població total municipal.

Unes vegades veurem com el volum sols està destinat al consum familiar i de subsistència, o poc més, és el cas del Mas de Flora i la Masia de la Penya; mentre en l'altra banda trobarem volums superiors als de l'estructura familiar, com és el cas de la Masia d'Oliver o la Masia Villarrello. Actualment, de manera paral·lela a l'abandó d'aquest tipus de poblament, hem apreciat com també la ramaderia ha desaparegut de les zones esmentades, a pesar que les instal·lacions de granges s'hagen establert lluny del nucli de la vila (la Vall, l'Assut).

Cavalls	Egües	Muls	Mules	Ases	Bous
68 ²	4	118	9	32	0

Les terres més fèrtils del terme acullen els cultius de regadiu. La seua ubicació es correspon amb les dues vores del riu Sec, que forma variades hortes on es cultiva tota classe d'hortalisses, llegums i altres arbres fruitals (Horta Mitjana, Horta Novella, Hort del Bastero, Horta Avall, Horta Amunt).

El *taronger* ocupa gairebé totes las zones de regadiu. Les condicions climatològiques i la qualitat del sòl li donen al seu fruit unes condicions òptimes per a la seua comercialització. Açò fa que cada dia es vaja extenent la seua àrea, a pesar de la poca estabilitat dels preus i el fred. Serà a les dècades finals del segle XIX quan deixarà de ser un conreu secundari, ja que al País Valencià passarà de 3.000 ha. de terreny a 37.000 ha., de 1870 fins a 1910, veient com durant aquest temps es dona una gran activitat transformadora del sòl i com s'ocupen molts terrenys de secà. Serà un producte destinat quasi totalment a l'ex-

portació, sobretot cap a Europa, on el Regne Unit acollia els dos terços de la matèria. Les comarques valencianes on es va establir amb més força foren la Ribera del Xúquer i la Plana de Castelló, a banda d'altres zones d'implantació menor (la Safor, Camp de Morvedre...). Per la part que ens pertoca podem assenyalar com les influències de la Plana arribaren al terme de Borriol de manera directa i pionera, tal com ho féu a Castelló, Vila-real i Borriana. Les partides borriolenques de Benadresa, el Pla del Moro, l'Horta Amunt, l'Horta Mitjana, l'Horta Avall i l'Horta Novella, prompte s'adaptaren a les noves exigències econòmiques del mercat exportador.

El volum de les mercaderies no fou tan important com el de la resta de pobles productors, donada l'especial situació de l'abrupte terme, però la productivitat estigué a la mateixa escala que les condicions oferien. Així, la part oest i sud-oest del terme, les terres aluvials dels voltants del riu Sec (l'Assut, la Vall) i les hortes properes al nucli urbà, constituïen la zona tarongera per excel·lència, apareixent algun focus aïllat per la geografia local, com el Barranc de les Ermites (Mas de Julian). És peculiar aquest darrer exemple, donat que ens trobem en el curs mig d'un dels barrancs més importants de la xarxa hidrogràfica local, amb un desnivell topogràfic important (Monegro a 500 m.a.). L'emplaçament

agrícola s'explica per la ubicació del Mas de Julian o Mas de Castàlia, un agricultor enriquit de Castelló que va construir la seua vivenda d'esbarjo enmig d'un paratge en con-

nexió directa amb la natura, amb abundància d'aigua (Bc. de les Ermites i Font de la Teula) i amb bons terrenys, però escassos per al regadiu. Amb el devenir del segle XX aquesta explotació es va abandonar, alhora que la resta de produccions tarongeres del poble continuaren el seu trajecte expansiu. El cas més recent de transformació del conreu ha estat la partida dels Mallols, ja que, a finals de la dècada dels 80 es van tallar grans superfícies de garroferes per introduir nous planters de cítrics, enllaçant amb les partides veïnes del Pla del Moro.

Quant a l'agricultura de secà, hi han dedicades actualment al cultiu de la *garrofera* al voltant de 1800 ha., de l'olivera unes 550 ha. i dels restants arbres fruitals cap a les 200 ha.

La *garrofera*, introduïda pels àrabs al País Valencià, s'acimatà de manera extraordinària en aquestes terres esdevenint, circumstancialment, en arbre silvestre amb el nom local de "bordís". Sa extensió de cultiu era i segueix essent molt important, encara que decreixent de manera progressiva. Més enllà dels 500 m. d'altura sota el nivell del mar, no li va bé el clima.

El seu fruit, la garrofa, es dedica per a pinso de tota classe de ramats, principalment l'equí. L'etapa en que la garrofa tingué major esplendor fou entre 1946 i 1956, degut a les fortes gelades que patiren els tarongers del País Valencià, en la qual, desaparegueren quasi tots (les oliveres i les garroferes també acusaren aquestes gelades). Podem trobar diversos tipus de llavors de garrofes arreu del terme borriolenc, a banda dels bordissos, com són les de banyeta, les mascle, les negres i les lluentes. Les terres laborables de secà de la Serra, estan dedicades majoritàriament al cultiu

de l'*olivera* i de l'*ametler*, essent aquest últim el que ocupa més extensió. En altres temps eren els cereals, principalment el blat els que predominaven en aquest terreny. L'*ametler* ha anat extenent-se paulatinament i de manera

eficaç, a altres llocs que abans pareixien exclusius de l'olivera i la garrofa.

L'elevat preu de l'ametla en aquests últims anys i la poca rentabilitat dels arbres abans nomenats, han sigut les causes principals que han motivat este increment produc-

tiu. No obstant, les zones més adequades per al cultiu de l'*ametler* són la Penya, la Masia de l'Hereu i les dues marges de la carretera, des de l'Arenal fins a la Flota. Cal diferenciar tres tipus d'ametles majoritàries a Borriol, dividides, a la vegada, en altres variants locals i comarcals³: les *marcones* (marcona i desmai marcona), les *comunes* (ferrandel, desmai roig,

llargueta, romellet, crist mort, serratella, correro i bernardines, les quatre darreres destinades per a pol·len) i les *mollars* (mollar i ferraina).

L'àrea de producció olivera ha decrescut sensiblement per diverses causes d'índol econòmica. No obstant, l'oliva en verd se-

gueix essent preparada de manera artesanal i comercialitzada pels mercats comarcals. Hi ha distints tipus d'olives, entre elles: la farga, grossal (borriolenca), sevillenca, morruda, villalongas, picual, mançanilla, carretera i artanenca.

La *figuera*, un altre arbre que temps enrra tingué importància pel seu fruit, avui en dia a penes se li té importància, freqüentant aquesta algunes finques de secà i inclús de regadiu, però més bé testimonialment que per un cultiu especialitzat. Les diferents classes de figues, blanquetes, agostenques, morisques, del

papo i napolitanes, es combinen per arreu del terme.

El *blat* ha sigut el producte que més ha patit la davallada productiva, juntament amb la *vinya*, ja que tots dos han desaparegut del mapa de conreus.

La vinya era, juntament amb la taronja, el producte agrari que més s'exportava des del País Valencià a finals del XIX i principis del segle XX. Es va donar un gran auge d'aquest cultiu sobretot a finals del Vuit-cents, entre altres fets, per la plaga de fil·loxera francesa, que va acabar amb bona part d'eixe conreu i deixà sense subsistències de vi al país sencer, a més d'afectar també als camps catalans. Açò va provocar la transformació d'altres terrenys de secà, amb garroferes, cereals o terres ermes, en camps aptes per a la producció vitivinícola.

La plaga mencionada arribaria posteriorment al País Valencià, i ocasionaria també una crisi d'efectes

molt negatius. Així, de 1905 a 1922, la superfície va disminuir al voltant de 80.000 ha. en tot el territori valencià. Les zones productores estaven prou apartades de Borriol (Vinalopó, Baix Maestrat, Utiel-Requena...), no obstant, la producció local, a l'igual que la dels pobles veïns de la Plana Alta interior, suplía les necessitats municipals sense dificultats, a l'igual que ho feia l'oli, donat que ambdós cultius presentaven en aquest municipi una estructura de conreu dirigida a un àmbit familiar i en pocs casos a l'exportació massiva.

Tot el complicat procés socioeconòmic està sotmés a una sèrie de canvis, la causa principal de la qual radica, quasi sempre, en la llei de l'oferta i la demanda. En quant a la part agrícola, que és el tema que més interessa al municipi, direm que poseeix altres factors influents, a part dels merament mencionats, com són els climatològics i els fitopatològics. Tot aquest cúmul fa prendre a l'agricultor decisi-

ons de conseqüències econòmiques imprevisibles. Per a que un arbre frutal d'inversions econòmiques es necessiten molts anys, a l'igual que un taronger i un ametler, però una olivera i una garrofera necessiten varis decenis, tot açò suposant que les terres són mitjanament bones.

La modernització de l'agricultura valenciana, i per tant la borriolenca, va anar fent camí des dels inicis de segle. Els canvis tècnics més importants adaptats a aquesta activitat primària seran principalment tres: el reg, els adobs i l'explotació dels recursos aquífers de les aigües subterrànies. Pel que fa als regs cal dir que les séquies continuen essent la forma més

extesa d'irrigació, a més d'augmentar i perfeccionar el número d'assuts, comportes etc. i de grans obres d'enginyeria, com és el cas dels embassaments.

Cap a l'any 1925 es va finalitzar l'em-

sament de Maria Cristina, que abarcava terrenys dels termes de Vilafamés (actualment pertanyents a Sant Joan de Moró), Castelló de la Plana, l'Alcora i Borriol (Partida de Benadressa).

Caldrà afegir a les millores tècniques la difusió de l'arada de pala, que substituïa el tradicional forcat i permetia aprofundir més en el solc; la millora d'altres eines com el rasclle, la talladora etc.

1Font: *Llistat cobratori de l'arbitri municipal sobre ramat*, Ajuntament de Borriol Any 1960.

2En la relació estudiada se'ns fa la diferenciació entre els cavalls castrats (61) i els sencers (7).

3Entrevista oral realitzada a J.V.L.P., 52 anys, del barri del Rajolar, el desembre de 1998, sobre les varietats de cultius al terme de Borriol.

Josep Cristià Linares

U N I T A T S P E R
B A N C A I X A

Units pel passat - Units pel futur - Units per
esta terra - Units pels somnis - Units pel
treball - Units per les festes - Units pel paisatge
Units per l'esforç - Units pel color - Units per
Bancaixa - Units pel futur - Units per Bancaixa.

BANCAIXA

Caixa d'Estalvis de València, Castelló i Alacant

C.I.V.F. 13-10/95

© Jordi Merxetx & Sone Friends

BORRIOLENCES IL·LUSTRES: D. FAUSTINO PÉREZ*

Amb aquest article volem inugar una secció a la nostra revista dedicada a aquells borriolencs i borriolenques que s'han distingit en la seva tasca i activitat i que, amb això, han fet més gran el nom del nostre poble. El primer d'aquests "borriolencs il·lustres" és, precisament, un dels qui menys ha buscat, en la seva intensa i prolífica vida, el reconeixement dels altres. Es tracta de D. Faustino Pérez Mínguez, nascut a Borriol, més concretament a la Torre, el 1943, i que s'ha convertit en el degà dels oncòlegs, açò és, dels investigadors del càncer, valencians.

Don Faustino, el metge més antic del personal de l'Institut Valencià d'Oncologia, d'on encara es situa al front del seu laboratori, nasqué a Borriol quan el seu pare, natural de Villed (Terol), exercia com a mestre, *don Emiliano*, a l'escola. A Borriol passarà els primers anys de la seva vida i la primera joventut, i encara avui visita el nostre poble per saludar els seus vells amics i veïns.

De Borriol es traslladà a València, on inicià estudis oficials a l'institut Lluís Vives. En 1953 es matriculà a la Facultat de Medicina, on el catedràtic d'Anatomia Patològica i Histologia, Antonio Llombart, es fixà en els seus progressos i el cridà per treballar amb ell en cancerologia experimental amb animals, ja al segon any de carrera. La seva aplicació i el bon treball feren que només llicenciat fora allà mateix professor, metge intern d'autòpsies clíniques i professor ajudant de pràctiques.

Molt prompte, junt a Antonio Llombart i Tomás Trénor, participà en la constitució de la *Junta Provincial de Lucha contra el Càncer*. Des d'ací seguí investigant per trobar solució al que ha estat anomenat el mal del segle. En 1977 es creà l'IVO (Institut Valencià d'Oncologia), al capdavant del qual es situà per prosequir la seva tasca. En tots aquests anys

ha estudiat els orígens del càncer, les seves possibles solucions i, sobretot, allò que, segons les seves experimentades paraules, era la millor fórmula per evitar-lo a temps i salvar milers de vides: el diagnòstic precoç.

Aquest any, Faustino Pérez ha demanat la seva merescuda jubilació. Malgrat això, persisteix en la seva lluita contra el càncer, col·laborant en les tasques de la Junta Provincial.

És aquesta, sens dubte, una trajectòria exemplar que encara es fa més gran si tenim en compte la seva natural modèstia i dedicació pels altres. El seu amic Rafael Brines, ens fa d'ell una descripció que només poden donar-la els qui de veritat el coneixen: *Hay quien busca el Nobel, el dinero o el aplauso público. Aquí tenemos a alguien que ha sido crucial en esta obra valenciana, y que se ha conformado con eso: con saber que sus diagnósticos de laboratorio han hecho que muchos sigamos andando tranquilamente, y no hayamos caído víctimas de lo más cruel de estas décadas.*

Faustino Pérez el dia de la primera comunió.

Xavier Andreu

* Aquest article no haguera estat possible sense l'ajuda de Maria i Rosilda Esteve, a qui agraïm haver-nos fet conèixer un borriolenc tan notable, així com fer-nos arribar la informació que hem utilitzat.

BORRIOL

Des d'allà dalt puc veure
com Borriol s'ha fet més gran,
com la gent no se'n adona
que tot està canviant.

Com els records se'n van
d'aquells que els podien recordar.

Com tota una vida no es prou
per a aprofitar el que és valuós de veritat.

Com la història i els costums
van quedant en un racó perdut del temps.

I com jo, sense saber res,
intente esbrinar que és la realitat.

El temps passa i a poc a poc
me n'estic adonant,
però ara sols tinc l'esma
per pujar allà dalt i
amb totes les meues forces cridar:
Borriol no em deixes mai!

Teresa

La bandera de la banda "UNIO MUSICAL LIRA BORRIOLENCA" explica un acte

Hola, sóc la bandera de la Banda de Borriol. La Primavera de l'any 1999, amb motiu del 75 aniversari de la Coronació de la Mare de Déu de Lledó, vaig estar a Castelló i m'ho vaig passar d'allò més bé. Sort que al final vaig baixar, perquè en un principi ni el director de la Banda ni els membres de la Junta Directiva de la Unió Musical no volien que anara si no baixaven els músics amb mi. L'explicació era que els músics no estaven encara preparats per a un acte d'aquestes característiques i que tampoc comptaven amb uniforme.

Però, ves per on, la insistència del delegat de la Federació de Societats Musicals de la Comunitat Valenciana a Castelló, Miguel Ángel Carrillo, i de la Diputació Provincial, organitzadora de l'acte i que sé que dona algunes subvencions a la meua banda, davant de l'Ajuntament, van fer que la Junta Directiva es repensera diverses vegades el seu acord inicial.

La insistència de moltes persones del poble i en especial d'alguna d'elles, molt vinculada familiarment a la Banda de Música, van reforçar encara més la constant intervenció dels organitzadors perquè Borriol i la seua Banda de música estiguera representada en l'acte, ni que fóra solament amb la bandera, és a dir, amb mi.

El canvi de decisió final de la Junta Directiva de la Unió Musical Lira Borriolenca va permetre que atenguera la cordial invitació de la Banda de Música de la Atzeneta perquè anara juntament amb la seua bandera. També em vaig emocionar molt, com la totalitat dels assistents a la Plaça de Bous de Castelló, quan va entrar la Banda de Música de La Llosa, formada únicament pel seu director i els xiquets i xiquetes de la Societat Musical sense instruments.

Poc després em va tocar a mi recollir la corbata que ens obsequiava la Diputació Provincial de Castelló, gràcies a la nostra participació en l'acte (ni que fóra mínima), i vaig sentir ganes de plorar quan aplaudien les més de 2.000 persones assistents. Jo no podia, ja que estic feta de tela, però de segur que Fernando Balaguer, que tinc la sort i l'orgull que em porte, sí que es va emocionar. Després vam rebre la felicitació del Delegat de la Federació de Societats Musicals i de molts directors i músics de les bandes que estaven contents perquè Borriol també existia.

De segur que en el centenari de la Coronació de la Mare de Déu de Lledó, - i espere que molt abans - la Banda de Música de Borriol

comptarà amb molts músics uniformats (ara ja m'acompanyen molt ben vestits) per poder participar en actes tan vistosos com aquest que us he explicat i jo puga passar-m'ho una altra vegada tan bé.

Marga Ramos Portolés
Presidenta de "Unió Musical Lira Borriolenca"

Qué serà del nostre patrimoni al segle que ve?

Aquest any en què parlem de què es celebra el 750é aniversari de la primera carta pobla de Borriol, em pose a pensar en tots els esdeveniments que han ocorregut a la nostra població, dels quals alguns han arribat fins els nostres dies i altres han desaparegut en el transcórrer dels temps. Alguns d'ells ens queden de forma escrita, com aquesta carta pobla, però d'altres ho han fet com a objectes reals i tangibles: poble, castell, camins, sèquies, asentaments, bancals, etc. i altres mitjançant la tradició oral, com els oficis, labors, costums i coneixements de l'entorn que encara avui perduren. Tot açò és el nostre patrimoni, el qual tenim l'obligació de mantindre viu entre nosaltres per a que els nostres descendents el puguen conèixer, bé siga escrit o bé real, si som bastant conscients de respectar-lo.

L'objectiu d'aquesta menuda introducció és donar a conèixer un poc el nostre entorn, de forma patrimonial, que encara no és tan important com per a alguns ens agradaria que fora. És el millor que tenim i cal respectar-lo. Si observem aquest segle, podem dir que part del nostre patrimoni ha canviat o desaparegut. Un dels exemples podria ser el de l'aljub d'origen àrab del *Ribàs Llarg*, avui dia destruït al *Pla de Moro*; altre és l'asentament romà en la mateixa partida en fer la carretera de Betxí; altre la destrucció parcial de la vila del *Palmar*; així com altres exemples serien les pintures rupestres de la Joquera, parcialment destruïdes, i com no el camí últim fet al *Molinàs*, al cim del qual es troba el despoblat del bronze citat per Francesc Esteve. Dins de la nostra població també trobem elements qua-

si a punt de desaparèixer. És el cas dels contraforts del *Palau*, recinte ben conservat en la seva traçada exterior, que per desgràcia, no compta amb la protecció que deuria; també al casc antic han desaparegut ja algunes de les portes de mig punt que es conservaven i estan en trànsit de desaparèixer alguns dels racons antics que encara conserven l'encant de temps ençà. Dins d'allò positiu podem agrair la recuperació d'algun element arquitectònic com

la futura *plaça del Pou* o la casa consistorial del senyor feudal, que vengué al consell de la vila el 1410, si bé per desgràcia ha estat alterada en la seva restauració, donant una falsa imatge respecte a la creació inicial, basant-se en una forma rústica moderna, fet prou habitual els darrers anys en algunes reha-

bilitacions de la província.

També hi ha altres elements que hauríem de conservar, ja que són part del nostre passat, com els vells forns de cal que es conserven i han donat un nom a la zona: *Els Fornets*. Al nostre terme hi ha alguns que caldria preservar, ja que estan ben conservats.

Dins d'aquest perímetre tenim també el *Castell*, antiga fortalesa enclavada en un penyal. En el que duem de segle, només es pot veure menys de la meitat del que hi havia al principi, i per desgràcia, si no es fa alguna cosa, tant la torre com la porta d'entrada, no tardarem molts anys a veure-les destruïdes. Aquests casos, que hem vist com alguns que queden pel nostre terme, si no fem res, només els recordarem mitjançant algún suport imprès o digitalitzat i no real com encara els tenim.

Luis Miguel Cabo Portolés

82. Mitjan s. XIX. Quatre generacions, 1. Mariana Vilarrocha.
Propietat: Carmen Vicent.

83. Final s. XIX. Quatre generacions, 2. Mariana Bernat.
Propietat: Carmen Vicent.

84. 1907. Quatre generacions, 3. Carmen Esteve.
Propietat: Carmen Vicent.

85. 1948. Quatre generacions, 4. Carmen Vicent.
Propietat: Carmen Vicent.

86. 1955. Pasqua. Antonieta "l'Alberteta", Mª Carmen "la Saboqueta", Mª Carmen "de l'Espardenya", Eliseta, Trini "la de Polo", M^{er}cedes "la Palaua" i Tonica "de Claret".
Propietat: Tonica Rubio

87. 1947. Jugant al "corro" a l'escola de don Emiliano.
Propietat: Carmen Vicent.

88. Meitat dels anys 20. Espardenyeres de la fàbrica de Sala.

Rosario "de Borrella", Carmen "de Paleta", Carmen "de Panera", Ana Maria "la Serratina", -, Lidón "de Panera", Carmen "la Pola", "la Micalona", Aurelia "la Poblatina", Antonieta "la Niña", Antonieta "l'Alberta", "la Mudeta", -, Doración "la Lluca", Carmen "la Maravilla", Primitiva "de Beltrán", -, -, Carmen "la Rabanella", Amalia Ventura, Rosita Sos, Carmen "la Carrerona", Dolores "la Niña" i Carmen "la Rusa".
Propietat: Tonica Camino.

89. 1932. Espardenyeres de la fàbrica de Sala.

Ramon Sala, Leonor "la Palaua", Carmen "la Blanca", Encarnación "la Colaua", Cinta "de la Gaspara", Teresa "de la Gran", Estolde, Antonia "la Lluca", Teresa "la de Juanitet", Tereseta "la Colaueta", Teresa "la Copera", Senteta "la Catxana", Rosario "la Gaspeta", Antonieta "Bernardet", Anita "el Reiet", Mari Carmen "Sin Cuerdas", Consuelo "la Escalera", Rosita "la Quixala", Rosita Sornichero, cresa Bayo, Dolores "la Niña", Antonieta "la Quixala", Antonieta "la Niña", Josefina "la Mudeta", Carmen "la Juana", Carmen "la Rusa", Senteta "la Rosera", Dolores "la Catxana" i Paquita "la Figuera".
Propietat: Paquita Babiloni.

90. 1950. Xiquetes el dia de la Comunió.

Tonica "de Claret", Tonica Esteve, Mª Rosario "la Gaspara" i Carmencita "la d'Eloi".

Propietat: Tonica Rubio.

91. 1933-34. Amics de la quinta del 40.

Pasqual "el Çhaire", Vicent "de la Fideuera", Bertomeu "el Figueró", Pepe "Quixalet", Vicente "de Reig" i Manuel "de Navarro".

Propietat: Maria Esteve.

92. Anys 30. Aprenent a brodar a "l'Hort de les Monges".

Maria "la Capella", Carmencita, Raquel "de Cabeceta", Sor Cinta, Teresita "de Silverio", Antonieta "Lluís", Eliseta "la Boticària", Rosildeta "el Cortesano", Leonor "la Rulla", Rosita "de Peluqueta", Dolores "la Tomasa", Maria "Roc", Rosario "la Masovera", Consuelito, Antonieta "l'Andalusa", Leonor "la Mañana", Carmen "de Silvia", Silvieta, Adela "la Botecària", Rosario Molins i Ana Mª Molins.

Propietat: Maria Esteve.

93. 1949. Anant a Pasqua.

Lidón Vicent, Antonia Gascón, Carmencita "la Tendera" i Carmen Vicent.

Propietat: Carmen Vicent.

94. Anys 60. Xiquets amb "Siscents".

Rosarito "el Basero", Mª Carmen "la Corbella", Vicent "el Piñero" i Fernando Vicent "Barqui".

Propietat: Conchín Boix.

95. 1952. Foto d'amics.

Vicentica, Rosarito, Juan "el Petitó", Piedad i Adelina.

Propietat: Pepita Esteve.

96. 1960. Pelant el conill al "maset de l'abuelo el Rosero".

Dora "la Cabrera", Plácida "de la Gran", Teresita "la Barrusqueta", Carmencita "la Titorra", Trini "la de Polo", Lola "la Coloma", Vicent "el Cabrero" i Pepito "el Güeño".

Propietat: Trinidad Miralles.

97. 1956. Torejant.
 Eliseo Tena "el Ventero".
 Propietat: Eliseo Tena.

98. Cap a 1955. Futbolistes.
 Pepito Ucher, Vicente "el Ventero", "Canyeta", Manuel "del Finet", Carlos "de San Roc", Pepe "Chimi", Ramon "del Ventero",
 José Antonio "l'Andalús", Vicente "Panereta", Juanito "Polo".
 Propietat: Paquita Babiloni.

99. 1970. El dia de la comunió.
 Mari Carmen Luís, Juan Carlos Luís,
 Manuel Jaime i Carlos Luís (*els bessons*).
Propietat: Carmen Vicent.

100. 1950. Foto de família.
 Fulgencio Arandes, Adelina Esteve i Pepita Esteve.
Propietat: Pepita Esteve.

i.

101. 1966. Dones al Rajolar.
 Rosario "de Melchor", Maleneta, Antonieta "la Rulla", Lolita "la Tenda Nova", Tonica Meseguer, Tonica Camino, "la Mudeta", la *tia*
 Carmen "l'Ariña", Antonia "la Escolana", Leonor "de Melchor", Carmen Vicenta, la *tia* Rosilda, Carmen "la Morena" i la *tia* Josepa Maria.
Propietat: Tonica Camino.

Perdonen la Incorrecció

Sé que més d'un, i no li faltará raó, em considerarà un poc massa perfeccionista. Però, dic jo, que no és bona cosa alterar el descans etern dels nostres avantpassats. I és que aquests, certament, poden sentir-se molestos des de les seves tombes. Em referisc a que si moros, romans, ibers i altres pobles anteriors que habitaren aquestes terres alçaren el cap i visitaren de bell nou Borriol, en llegir els grans cartells situats a l'entra-

aquestes matèries pot pensar que abans de 1250 les nostres terres eren despoblades i que fou en aquest any quan Jaume I, que passava per allí, amb una carta i un segell va insuflar-lis vida i les va poblar. En realitat, però, açò no fou així. Sabem de la presència humana a Borriol, a la Cova Negra per ser més exactes, des de fa més de 9000 anys. Conservem restes de cultures neolítiques, del Bronze i iberes arreu del terme. El

propri topònim Borriol tot fa indicar que tindria un origen romà, compostat pel sufix llatí *-ol*, petita propietat, i l'antropònim *Burrius*. És a dir, significaria "la petita propietat de *Burrius*" (nom que, d'altra banda, res té a veure amb la capacitat intel·lectual de l'individu en qüestió). També sabem que quan Juame I donà la Carta Poble, el nostre era un poble de moros, i ho seguiria sent fins el segle XVII. Quan es concedí aquesta, per tant, Borriol tenia ja molts anys d'història.

És per això que, per evitar possibles represàlies

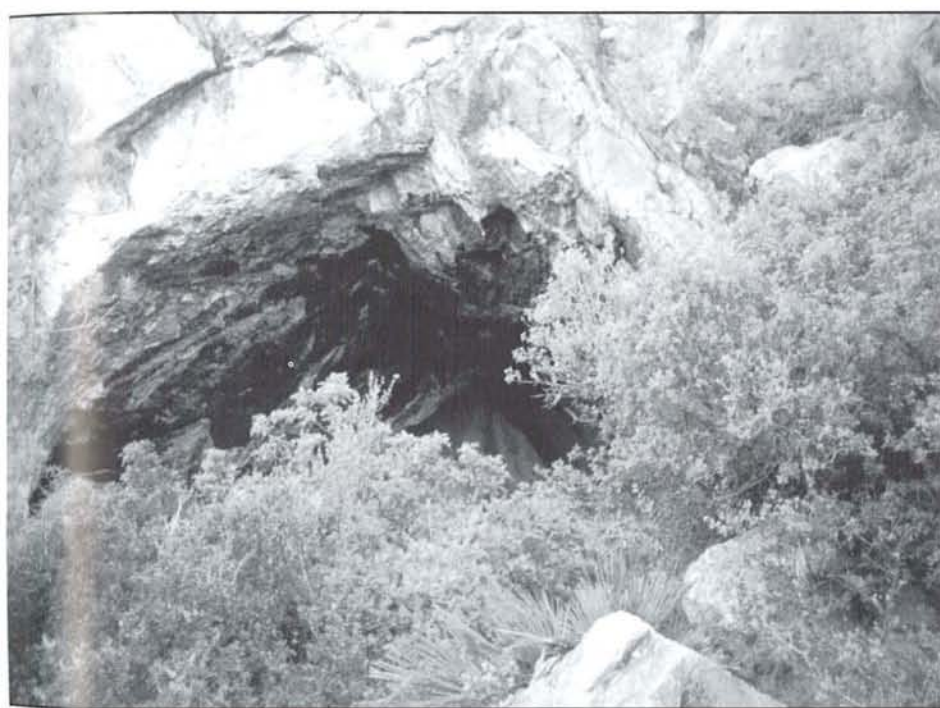
dels nostres avantpassats: qui sap si s'aixecaran els ibers de la necròpoli del Tossal de l'Assut, o si ens demanaran comptes els de l'Edat del Bronze del Molinàs (els quals, per cert, tenen uns quants motius per a queixar-se), o si, pitjor encara, el bruixot de la Joquera ens envia alguna maledicció; i per evitar possibles confusions entre els neòfits aficionats al passat del nostre poble, m'agradaria disculpar-me. En el meu nom i de tot el poble, voldria demanar a aquelles cultures que es desenvolparen a Borriol i precediren a la nostra en el temps, que ens perdonen la incorrecció.

Xavier Andreu Miralles

da del poble i a la Plaça la Font que resen *Borriol, 750 anys d'història*, segurament es queixarien als seus descendents d'haver-los exclós de la línia del temps.

Vaja per davant, que em felicite de les moltes activitats que es van realitzar en commemoració del 750é aniversari de la primera Carta Poble. La publicació de llibres, la celebració de conferència i exposicions, i l'escenificació que protagonitzaren nombrosos borriolencs i borriolenques el passat mes de juliol fou molt enriquidora per a Borriol a tots els nivells, especialment, al cultural.

Però el títol triat, ¡ai Senyor!, pot provocar confusions. I és que algú no versat en

Paco Zaragoza
Taller y Joyeria

C/Hereu, 2 Tle. 964 32 11 82
12190 Borriol (Castellon)

LOTERÍAS

BORRIOL

Ximen Pérez d'Arenos, 3
Teléfono 964 32 14 82
12190 BORRIOL

PAPERERIA i REGALS

Ximen Pérez d'Arenos, 15
Telfs.: 32 11 26 - 32 17 14
Part.: 32 16 10 - 32 18 42
12190 BORRIOL

FESTA ALTERNATIVA ALS BOUS

Veïns i veïnes de Borriol:

Per tercer any consecutiu, un grup de joves del poble, treballem per a que la Festa Alternativa als Bous siga una realitat.

La nostra intenció és aconseguir trencar amb el model de festes **tradicional**: bous, missa i ball.

Veiem més que necessària una redefinició del concepte de "festes" als nostres pobles, amb una sèrie d'actes i celebracions, fins ara, suposadament invariables o insubstituïbles, però que nosaltres qüestionem molt seriosament.

Creiem que és injust i insuficient per al nostre poble, que compta amb més de tres mil habitants (i en constant augment), que les festes no compten amb actes més diversos, culturalment més rics, actes innovadors

o simplement antics espectacles però dels quals mai hem pogut gaudir al nostre poble. I més en un any com aquest, en el qual s'ha assolit una xifra rècord en el pressupost de festes, i aquesta s'ha materialitzat, únicament, en un increment d'actes taurins.

Volem que les festes del nostre poble siguin més obertes, més lliures, i en definitiva més plurals.

I aquest és el repte que hem pres, aconseguir que el nostre poble compte amb multitud d'actes festius, dins de les nostres festes de sempre, independentment de si coincideixen amb qualsevol altre acte, ja siguin bous, ball, alguna exposició... Volem que la gent pugui triar, és a dir, que una persona pugui eixir una nit de festes i apropar-se a un concert d'un tipus o altre de música, i que així no es trobe obligat a assistir a l'ac-

l Fira Alternativa de la F.A.B. Borriol.

tuació d'una orquestra, que més o menys cara, no interpretarà més que els típics temes de "sempre i per sempre" juntament amb els temes de moda d'aquest estiu, a l'igual que han fet altres orquestres dies abans i faran altres orquestres dies després, dins la mateixa setmana de festes, cosa que acaba convertint qualsevol nit de festes en la més trista **rutina**, contra la qual plantejem la Festa Alternativa..

a reunir-nos l'últim divendres de cada mes, per a que així cada any millorem en organització i diversitat d'actes, quants més en serem més actes i més diferents, i més grossa serà la festa.

Tots els anys han hagut persones amb l'**incompreensible** interès de tergiversar el nostre missatge, incompreensible: perquè mai no s'han prestat a discussió, no creiem, per tant, que pogueren mai exposar arguments mínimament seriosos per a contrarestar els que sustenten el nostre plantejament, no hi ha altra explicació; així convidem igualment a qualsevol que tinga alguna crítica o que a la fi es preste per a dur a terme una discussió seriosa i coherent, us esperem qualsevol últim divendres de mes o podeu dirigir-vos a qualsevol de nosaltres si us és més fàcil. També volem aclarir un rumor que ens ha aplegat: No hem rebut cap subvenció, cap aportació econòmica, de cap institució ni associació, perquè la F.A.B., com hem puntualitzat abans es basa en l'autogestió, bé siga econòmica, de recursos o

d'idees, per exemple.

Graffiti als llavadors.

Així anem introduint iniciatives noves i reivindicatives perquè pensem que es poden fer festes, però sense deixar de banda certs aspectes socials que podem anar transformant de forma lúdica i festiva, i així contribuir a fer millor el conjunt de la societat del nostre poble tan com d'aquells que vinguen de fora per a gaudir també amb la nostra festa.

Ara bé, els nostres recursos són fruit d'una organització assembleària, basada en l'autogestió, la imaginació i l'esforç de tots aquells que en formem part. Així que no podem anar més enllà del que ens permet la nostra capacitat organitzativa i fem una crida a tots aquells que tinguen interès, il·lusió o simplement vulguen col·laborar amb la F.A.B. per a que es posen en contacte amb nosaltres perquè a partir de l'octubre anem

Deixàrem ben clar des de la primera edició de la F.A.B. que la nostra intenció és que es reconega, ja no el dret, sinó la necessitat de tota persona d'esplaiar-se tranquil·lament i gaudir el més plenament possible de les festes del seu poble, acabant així amb l'**obligatorietat** d'haver d'acudir a qualsevol acte taurí per a creure's en festes, creant **paral·lelament** la possibilitat d'acudir a altres actes.

Per açò és pel que molta gent diu que volem eliminar la festa taurina, creiem que ja ha quedat suficientment clar, però, sinó és així, per això hem subratllat això de **paral·lelament**, terme totalment diferent al de contràriament.

No cal negar que dins de l'**Assemblea de la F.A.B.** hi ha membres que defensen

l'alternativa antitaurina, però també comp-
ta amb molts més que són totalment contra-
ris, existeix gran pluralitat dins l'assemblea,
el que considerem positiu. Així que, a ban-
da de les diferents individualitats dins l'As-
semblea de la F.A.B., per evitar malentesos
i fugir d'ambigüitats volem deixar ben clar
que el plantejament i el missatge del col-
lectiu que formem la F.A.B. és l'expressat
en aquest article i no altre.

Així cal remarcar que a l'igual que la idea
de la **F.A.B.** va sortir de la mateixa gent del
poble ha de ser la gent del poble la que con-
tinuem donant-li suport i lluitant per a que
cada any vaja endavant, volem transmetre
a la gent que amb il·lusió i moltes ganes hem
aconseguit introduir en les nostres festes allò
que sempre hem desitjat i hem trobat a fal-
tar des de feia uns quants anys: concerts,
teatre, pintades de murals, multitud de jocs,
diferents tallers, sopars amb plats originals
i vegetarians... i altres com la **I Fira Alter-
nativa de la F.A.B. Borriol**, que se'ns ha-
via resistit un poc, però finalment aconse-
guirem enllestir. Amb aquesta hem aconse-
guir crear un espai a l'aire lliure on es pot,
durant tota una vesprada (esperem que

s'allargue en un futur), trobar informació
sobre comerç just, el cultiu ecològic, la glo-
balització econòmica, diferents col·lectius
socials de la província, distribuïdores mu-
sicals i editorials no comercials, tractaments
de medicina natural... , a més a més en
aquesta primera edició es realitzà dins la
Fira un taller de massatge creatiu i un
contacontes, comptàvem amb dues exposi-
cions i es podia fer un bon berenar-sopar o
un refresquet. Fou una tarda fantàstica, tot
es desenvolupà en un ambient molt agrada-
ble i acollidor. (Agraïm molt sincerament
la col·laboració dels veïns de la Plaça.)

Res més, únicament recordar que cada
any hi ha més gent que ens dona suport i
col·labora activament i desinteressada en la
Festa Alternativa, agraïm l'esforç d'aques-
ta gent i confiem en que cada any la F.A.B.
es reconega i siga més forta dins les nostres
festes, malgrat l'esforç d'alguns caps-qua-
drats.

Salut i bones Festes Alternatives als
Bous.

Assemblea de la Festa Alternativa als Bous

Guarderia-ludoteca EL cole de Naní

Tu jardín de infancia

- ♥ Celebración de cumpleaños
- ♥ Amplio horario y atención
- ♥ Asistencia gabinete de psicólogos y logopedia
- ♥ División en grupos reducidos según edades
- ♥ Ludoteca por horas
- ♥ Abierto sábados
- ♥ Actividades extra escolares (dibujos, teatro, música)

C/. Colón, 14 - Tfnos. 964 32 10 77 - Borriol (2190)

ninots
Guarderia Ludoteca

PERSONAL TITULADO

SERVICIOS DE:

● LUDOTECA: ● GUARDERIA:

MATERNAL

ESTIMULACIÓN PRECOZ

PSICOMOTRICIDAD

EDUCACIÓN INFANTIL

COMEDOR "COMIDA CASERA"

TRANSPORTE ESCOLAR

FINES DE SEMANA

HORARIO CONTINUO 24H

Los sábados por la mañana NATACIÓN impartido
por monitores del
CLUB AQUATIC CASTELLÓ

C/ SAN VICENTE, N° 107 BORRIOL (CASTELLÓN)
Teléfono: 964.32.14.00

Autoescuela AMBAR

**Siempre al servicio
de los borriolenses**

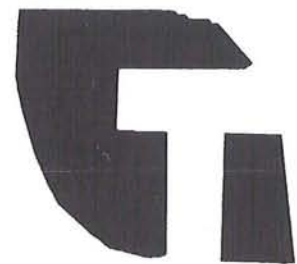
**cl. Rey D. Jaime, 9 bajo
12190 BORRIOL**

Muebles Capdevila

Avda. Saragossa, 108 - 110
Tel. 964 32 14 31 - Fax 964 32 18 01
12190 BORRIOL

BENJAMIN PITARCH BELLMUNT

Plaça de la Font, 6
BORRIOL (Castelló)

EL SHOW D'ESCALA EN HI-FI

Quants records, quants somriures i quants dies de festa us deuen vindre al cap a molts de vosaltres quan feu memòria d'aquest espectacle. Però sobretot quants nervis, quant de treball i quant d'art per a aquells que van fer-ho possible.

Fa uns dies vam estar amb Constançio Llorens i ens va parlar un poc del que va ser aquest "show".

Tant Constan com els seus amics i veïns, eren uns xiquets com tots els demés per als qui jugar era el més important, aleshores feien un programa a la televisió, "Escala en hi-fi", sobre això de la "canción del verano" i ells al veure'l s'ho van agafar com un joc: es ficaven la musica i cantaven en *play-bac*. Però poc a poc la cosa anava fent-se més seria, començaren a assajar a casa Constan, la gent anava a vorel's, i com que cadascun vivia a una part del poble cada cop hi havia més públic.

Però tot canvià quan a les festes de Sant Vicent de l'any 70 l'Ajuntament va organitzar un festival al cine Avenida, el Festival de Primavera, on podia actuar qui vullguera, aleshores els van convidar a participar amb altres grups del po-

ble com el Group 69, Los Bebal's, Los Tojoba i alguns més.

I bé, així ho van fer, al principi s'ho van pensar un poc però de seguida van començar a preparar les actuacions, el

Inici, any 1967.

vestuari, les coreografies, i tot el demés. I tots els dies després de l'escola anaven a casa Constan a assajar, però ells s'ho trobaven tot fet, sabien perfectament ficar-li a una cançó la interpretació, el vestuari i la coreografia perfecta.

I el dia va arribar, isqueren els darrers de la primera i de la segona part, Primi Tena i Lorenzo Ramírez eren els presentadors del Festival, Constan era qui presentava als que actuaven en el "show". A la primera part Lucia Tena va interpretar "Los nardos" de Celia Gámez, Alfredo Linares a Mochi amb "Mami panchita", Ana Safont i M^aSol Jovena interpretaren "Un mundo feliz" de Voces amigas, Mª Antonia Montañés, "Viva la

vida” de Cristina, Ofelia Rubio, Miguel Ramón Montañés i Salvador Linares feren de Los Mismos la cançó de “Don Juan”, Constan, “Limon limonero” de Henri Stifen, TereTena a Marujita Díaz amb “Al Uruguay” i Mª Carmen Esteve interpretà la cançó “Pepa Bandera” de Encarnita Polo.

A la segona part, Vicentica Valls va interpretar “El ganadero” de Pastora de Córdova, Ana Safont, “Fiesta” de Valldemosa, Alfredo la cançó “Un vaso de vino” de Henri Stifen, Mª Carmen Esteve, «El moreno de mi copla” de Concha Velasco, Mª Antonia Montañés va fer de Cristina amb la cançó “Me gusta, me gusta”, Constan, “En el amor” de Luís Aguilé, Tere a Marujita Díaz amb la cançó “Si vas a Paris papá” i per a acabar Lucia Tena va interpretar la cançó “Pichi” de Celia Gámez.

Per al final del Festival de Primavera, tots els grups que van actuar van cantar la cançó “Viva la gente” fent els solos Constan i Lucia Tena.

I ho van fer tant bé i van tindre tant d’èxit, que el dia després com que molta gent

s’havia quedat sense entrada, tingueren que tornar a actuar i fins i tot repetir-ho tres vegades. Després actuaren en homenatge a En Angel Ginés, un amic de l’alcalde d’aleshores, En Ricardo, que havia eixit a la televisió.

Al final d’aquesta actuació, els contractaren per a actuar a Castelló com

Festa de Primavera. Abril 1970.

de "fin de fiesta" al Festival provincial de conjunts.

I a partir del Festival de Primavera els plogueren els contractes a les festes de molts pobles, a la Pobla, Cabanes, Vilanova, Benlloc, Vall d'Alba,...

L'última actuació va ser ací a Borriol, després d'estar quasi quatre anys pels pobles, els van reservar una nit de festes per a ells. El mateix dia pel matí la Font ja estava tota plena de cadires, durant l'actuació els fallaren un poc els micròfons però com que s'ho trobaven fet, sapigueren com fer-ho per a que la gent els aplaudira més que mai.

I aquesta és la

trajectòria que va tenir aquest *show*, allò que va començar com un joc ha estat una de les èpoques més boniques de la vida d'aquestes persones, que sempre agrairan que la gent els reconeguera el mèrit que es mereixien.

Teresa Agut i Araceli Vicent

Apoteosi final.

CASTESAN

TENDA D'ARTESANIA.
PRODUCTES NATURALS I
ECOLÒGICS.

AV/ SARAGOSSA, 13. BORRIOL
TLF/FAX 964 32 20 61

SALÓ D'ESTÈTICA
MARI LUZ

C/. Colón, 42 - Telèfon 964 32 11 58 - 12190 BORRIOL

BÀSQUET A BORRIOL: B.C. BORRIOL

Un dels objectius d'aquesta publicació ha estat donar a conèixer les activitats que es poden dur a terme a Borriol, i entre elles sempre hem inclòs els esports. Aquest article servirà per a descobrir el B.C. Borriol, que és més que quatre amics jugant a bàsquet fins les deu de la nit.

El Basket Club Borriol es va crear fa tan sols 11 anys i ha passat ja per diverses etapes, però a nosaltres ens interessa l'etapa que ara està passant. Una etapa en què els mateixos jugadors són els directius del club i en la qual s'ha de recórrer a jugadors de Castelló per

completar l'equip, però en la qual la il·lusió segueix sent la mateixa o fins i tot major. Nosaltres hem parlat amb Javier Alguacil, president i jugador del club, per a que ens explique aquesta situació.

“L'organització del club és com la de qualsevol altre, amb el seu president, secretari, tresorer, etc., però amb la

particularitat que aquests són els mateixos jugadors. Aquesta situació creiem que és molt bona per al club ja que tot el treball que realitza la junta directiva es fa pel bé de l'equip, és a dir, dels jugadors que són els propis directius”

Bé, tot aquest esforç realitzat per tot un equip és per poder gaudir del seu esport preferit amb les mateixes condicions que altres

esports com el futbol que tenen un lloc privilegiat en la societat. **“El bàsquet té una petita lluita amistosa, però desigual, contra el futbol, que en els pobles d'aquesta província és omnipresent i enganxa els joves de tots els pobles. Trencar amb aquesta dinàmica es quasi bé impossible però Borriol és el poble més petit amb equip de bàsquet de la província i ens sentim orgullosos i hem d'intentar potenciar-ho. És prou difícil però hi ha que anar poc a poc ja que no hi ha gent, però el club és jove i es pot aconseguir”**

El B.C. Borriol està compostat per dos equips; el masculí format per jugadors senyors que participa en la lliga preferent, on s'enfronten a equips de la província i del nord de València, i a més un equip femení format per noies de 12-13 anys, infantils de segon any, que participa en competicions escolars en Castelló ciutat. Aquest equip femení és, si no milloren les coses en el tema pedrera, l'únic futur del club, com ens explica el president: **“L'objectiu del club es potenciar el bàsquet en el poble que en aquest cas és femení, açò vol dir que quan l'equip superior deixi de jugar el club es convertiria en un club de bàsquet femení. És clar que també és un objectiu del club divertir-se jugant a bàsquet”**. Aquests objectius segur seran possibles amb l'ajuda inestimable dels pares de les jugadores.

Clar que per jugar en aquestes competicions són necessaris els diners. Durant aquests anys el club ha intentat que amb l'ajuda de l'Ajuntament i la venda de loteria, activitat en qualsevol club quasibé presa com a obligació, es puguin pagar les despeses d'arbitratge i desplaçaments. **“L'economia del club està solucionada en gran part per la subvenció de l'Ajuntament a tots els esports i el pagament d'una quota per cada jugador.**

Ací no es cobra, sinó que es paga per jugar ja que el fet de cobrar com a esportistes no es coneix. També tenim els ingressos per loteria, i amb tot es cobreix el pressupost i no demanem res més, en qüestió de diners”

Aquest es el bàsquet que podem trobar en Borriol, millorable en qüestió d'instal·lacions- esperant el poliesportiu tantes vegades anun-

ciat- però inigualable en il·lusió i ganes que fan que els jugadors suporten temperatures baixes durant l'hivern en la Pista que tenim. I si entre relliscada i relliscada pareix que s'esfumen les possibilitats de qualsevol evolució, les rialles de les noies que han descobert el bàsquet creen una petita esperança.

Ignasi Agut Escrig

Carnisseria LA FONT
CASA **J**ULIO

MÀXIMA QUALITAT
EN CARNS DEL
MAESTRAT, EMBUTITS
CASOLANS, CECINA,
PERNILS DE TEROL,
PERNILS DE PORC IBERIC

PLAÇA LA FONT, 12 - TEL. 964 32 12 03 - BORRIOL

AUTOSERVICIS

ALSOS

Germán García, 5
Sanchis Guarner, 27
Teléf. 32 13 28
12190 BORRIOL

H A B I T A T **BORRIOL**

VIVIENDAS
VIVIENDAS

UNIFAMILIARES
UNIFAMILIARES
ADOSADAS
ADOSADAS

INFORMACIÓN Y VENTA

C/. Germán Garcia, 2 , bajo - (esquina Plaza La Font)
Tel. 964 65 76 18 - Fax 964 65 77 31
12190 BORRIOL (Castellón)

ACTUACIONS SOBRE LA CONCA DEL RIU SEC

Borriol és un poble amb escàs risc d'inundacions per la seua posició natural. Es troba emplaçat en la vessant d'un monticle calcari, que té en la seua part alta uns 300 metres d'altitud, coronat pel castell de Borriol, que veu baixar pels seus dos costats dos barrancs que convergeixen en el centre del casc antic de la vila. El que discorre pel nord-est, anomenat *Barranc de l'Atzavara*, i altre anomenat *Barranc de les Alforges*, que discorre direcció nord-oest. Aquests dos barrancs actualment estan controlats per a un determinat volum d'avinçada, però no sempre fou així.

En 1900 la vila de Borriol donà un gran pas cap a la modernització en implantar-se als seus carrers el sistema de clavegueram i l'acondicionament del *Barranc de l'Atzavara* al seu pas central per la població. Per commemorar aquesta data s'alçà en la plaça principal del poble una font. Aquest barranc des de sempre donà problemes, però des d'aquest moment s'accentuaren degut a que el barranc que passava per l'interior del poble anava descobert en nombrosos trams i provocava insalubritats en vessar la red del clavegueram els seus residus. El 1949 esdevingué una gran riuada, l'anomenada *tronà de la Sorreta*. L'aigua de pluja es concentrà a la conca del *Barranc de l'Atzavara* i aquest, al seu pas per la vila, arrancà part de les cases que es trobaven a la seua arribada al poble i destruï alguns carrers per on discorria. El balanç de desperfectes per a l'època fou milionari, a més dels nombrosos ferits i una dona

que resultà morta. En 1952, davant d'aquesta situació, comença a estudiar-se el possible ensolcament subterrani del barranc. Fins 1954 no arriba ajuda al municipi per la riuada des del govern central. En 1966 s'inicien les gestions oportunes en confederació per a procedir a la quasi total cobertura del llit, i en 1977 s'acaba el projecte amb un pressupost de 4.578.662 pts.

Fins la data la confluència d'aquests dos barrancs no ha donat més problemes al municipi, però existeix una qüestió que nombrosos veïns es pregunten: si és un barranc que està ensolcat per l'interior del poble, com és que diàriament aboca més de 10.000 litres d'aigües residuals sense depurar al llit del riu Sec? Una possible explicació seria que les antigues cases semiderruïdes del casc antic tinguen encara inquil·lins, però la resposta més lògica apunta a que siguen vessaments il·legals de cases que no s'han construït clavegueram per comoditat de tindre el barranc sota els seus ciments.

Altra problemàtica que sorprén un poc als veïns de la vila és la recent decisió de l'Ajuntament d'ensolcar i urbanitzar un dels barrancs més importants de Borriol, no tant per la seua ubicació, sino perquè és un dels afluents més importants que té el riu Sec, degut a que en dit barranc (*Barranc de Cominells*), afloren diversos manantials, un dels quals és del que s'abasteix la font de la plaça principal del poble, la Plaça de la Font.

Simón Francisco Griñó

L'AMISTAT CONTINUE

Rosita, Teresa, Elisa i Antonia són quatre "jovenetes" a les quals el temps no els ha furtat l'amistat.

Rosita Blasco Bellés del Mas de la Peña, Teresa Renau Tena del Mas de Sant Martí, Elisa Tena Edo del Mas de Tàfol i Antonia Climent Albert del Mas de Demetrio, són amigues des de fa ja uns quants anys.

Testimoni d'Antonia Climent: *"...Somos las cuatro amigas que hemos llegado siendo amigas pasando años con alegrías y también grandes fatigas, como pasamos del año 1932, y hemos llegado al 2000 gracias a Dios y también a San Miguel y San Vicente..."*

Aquesta primera foto fou presa l'any 1932 en San Miquel de Moró, on anaven de

per exemple, a jugar a cartes, a berenar, a menjar "mantecao", a passejar, etc, també i per no perdre el costum tots els diumenges.

romeria a peu i on estrenaven tots els anys roba.

La segona foto ha sigut presa aquest any 2000 a la Troneta, en Borriol.

Aquestes xiques quan eren menudes i vivien als seus masos, anaven els diumenges d'un mas a l'altre jugant, per exemple al "potet", un joc molt divertit, on ficaven un pot en mig de l'era i li pegaven una patada, i totes menys la que pagave s'havien d'amagar i l'altra quan agafave el potet havie d'encontrar-les.

Ara es dediquen,

per exemple, a jugar a cartes, a berenar, a menjar "mantecao", a passejar, etc, també i per no perdre el costum tots els diumenges. Ací veiem un exemple de l'amistat que es poden tindre les persones al passar dels anys, sobretot en una societat com l'actual on l'amistat és un valor que pareix ja no importe. Podríem agarrar exemple i cuidar més als nostres amics i amigues.

Nati Alcañiz

MOROS O CRISTIANS?

El passat mes de juliol, en el cicle de conferències programat per celebrar el 750é aniversari de la primera carta pobla, dos reputats medievalistes, els professors de la Universitat Jaume I Carles Rabassa i Vicent Garcia Edo, encetaren una polèmica a la qual volem, amb aquest article, afegir algunes dades que poden resultar d'interès. El centre de les divergències es situava en si el 1250 foren o no expulsats la totalitat dels musulmans de Borriol, com a càstig després de la sublevació general dels mudèjars iniciada el 1247.

Carles Rabassa va aportar dades significatives per argumentar que la població musulmana es va mantindre, mentre que Vicent Garcia Edo va exposar la seua hipòtesi de què haurien estat expulsats. Siga quina siga la resposta correcta, no podem, no obstant, acceptar la idea exposada pel professor Garcia Edo de què en història, com que totes les veritats són parcials, tot és opinable, i per tant, davant el desconeixement o la manca documental, tota hipòtesi és vàlida. Efectivament, en cap dels camps científics pot abastar-se la veritat absoluta. Com a molt, alló al que aspirem és obtindre succesives veritats parcials que ens apropen cada vegada més a aquella. Però açò suposa establir una gradació o jerarquia entre aquestes veritats parcials. Jo puc anunciar que l'església de Sant Bertomeu de Borriol fou reconstruïda al segle XVII.

Aquesta és una veritat parcial. També puc dir, que, analitzant la documentació conservada, aquesta reconstrucció es duqué a terme en un moment comprés entre 1602 i 1650. Aquesta també és una veritat parcial, però no ho és tant com l'anterior.

El professor Garcia Edo manté que la població borriolenca s'hauria lliurat en pacte de capitulació a Jaume I en 1233. Anys més tard, però, com a conseqüència de la sublevació general encapçalada per Al-Azraq, la població musulmana fou expulsada i Borriol fou repoblat per cristians. A tals efectes se li hauria concedit una carta de població en 1250. Des d'aquest moment, davant l'absència de referències documentals a la població musulmana de

Benifaet.

Borriol, dedueix que efectivament, fou expulsada. No obstant, en 1330 aquesta població ja és esmentada de nou en la documentació. La solució que troba a aquest problema la planteja amb la hipòtesi de què

els musulmans foren expulsats abans de 1250, però tornaren anys després per formar la moreria de Borriol.

No obstant, aquesta hipòtesi ens sembla, com a mínim, poc probable. Grans moviments de població musulmana d'una a una altra aljama han estat documentats per Josep Torró al sud del País Valencià, però no així a zones situades tant al nord com Borriol. Altrament, la gran importància i magnitud de la moreria de Borriol, estudiada des de ja fa molts anys pel professor Sánchez Adell, que suposava una major població musulmana que cristiana fins el mateix segle XVII —en què foren expulsats els moriscos—, ens duu a dubtar encara més de què tinguera un origen forani.

Al nostre parer, formular la hipòtesi proposada pel professor Garcia Edo basant-se simplement en l'absència documental ens sembla molt arriscat. Que no hi haja documents referents als musulmans no vol dir que aquests no hi foren. L'únic suport en què es fonamenta aquesta hipòtesi és la referència que es fa en la carta pobla de 1307 a la població cristiana de Borriol (no esmentant la musulmana). Aquest suport ens sembla molt feble. De fet, pot tindre una doble interpretació. Potser en referir-se exclusivament a la població cristiana de Borriol, implícitament, es reconeix l'existència de dues comunitats diferents. Si només hi havia cristians, no hi havia necessitat d'especificar que ho eren. Si la carta pobla de 1307 es refereix als "cristians"

de Borriol, potser el que a la vegada implica és que "no" es refereix a la resta d'habitants de la vila que no són cristians.

D'altra banda, caldria matissar l'absència documental de la qual parla el professor Garcia Edo. Efectivament, existeix molt poca documentació d'aquella que entenem en un sentit tradicional. Però la ciència històrica es basa també en altre tipus de documents, com poden ser les restes arqueològiques o la toponímia. A Borriol tenim alguns d'aquests documents. Per conèixer si la població musulmana abandonà Borriol entre 1247 i 1250, potser caldria

Contraforts del Palau.

analitzar amb profunditat les restes arqueològiques de la moreria —per veure si en aquest període s'interromp sobtadament el poblament— o d'altres nuclis poblacionals musulmans com els situats a *Benifaet* o a *l'Alqueria*. D'altra banda, les explotacions musulmanes de la terra eren col·lectives, mentre que les cristianes individuals. Si la població musulmana haguera abandonat Borriol i el seu terme s'haguera repartit en lots individuals entre els repobladors, açò haguera suposat una transformació de les roturacions i dels sistemes de reg (sèquies, assuts, etc.) que també caldria estudiar.

Per últim, hi ha un altre document arqueològic que ens sembla interessant assenyalar. Es tracta de les restes del palau feudal. El *Palau* presenta unes muralles (no les del poble, sinó les del propi edifici, les que donen al poble) amb gran capacitat defensiva, reforçades per dos monumentals

contraforts que encara es conserven. Aquest potent sistema defensiu intramurs, que no trobem a cap dels pobles del voltant, pot estar relacionat amb la necessitat de “controlar” militarment a la pròpia població. Açò reforçaria la idea de què els musulmans de Borriol no foren expulsats, sino que es mantingueren. Només un profund estudi arqueològic ens pot indicar, també, si el *Palau* fou construït abans o després de 1330, però no obstant, tot fa pensar que hauria estat edificat a la segona meitat del segle XIII, en el moment en què es construeixen altres edificis com la inicial església parroquial, la primitiva casa consistorial o el molí de la *Torreta*.

Precisament la “necessitat” de mantindre controlada la població musulmana de Borriol explicaria les moltes cartes pobles que es concediren a aquesta vila. Per al professor Garcia Edo, un nombre tant elevat de cartes pobles s’explicaria per la renovació dels llaços feudals entre cada nou senyor i els seus súbdits. Però Borriol no és l’únic poble en què es succeeixen diversos senyors, i sí un dels que més cartes pobles rep. Potser la resposta estaria en què cada senyor, quan rebia el castell de Borriol, donada la poca presència cristiana en relació a la musulmana, necessitava donar una nova carta pobla per potenciar l’arribada de nous pobladors.

El professor Josep Torró, ha proposat, recentment, una hipòtesi de treball que ens sembla molt interessant. Segons aquesta, els repobladors eren *de facto* una part més de l’exèrcit cristià, la que s’encarregava de controlar per al rei a la població musulmana vençuda. Açó pot dur-nos a una nova visió del significat de les cartes pobles de Borriol. Potser no eren concedides davant l’absència de població provocada després de l’alçament d’Al-Azraq —expulsió, altrament, no desitjada per ningú, ja que els musulmans eren qui més impostos pagaven—, sino precisament

per poblar un Borriol de majoria musulmana i, per tant, difícil de controlar.

A banda de l’arqueologia, també podem recórrer a un altre tipus de font: la toponímia. Com s’ha dit, basant-nos en les investigacions pioneres de Pierre Guichard, els musulmans feien servir un sistema de població dispersa, formant diversos grups humans o alqueries que es distribuïen al voltant del terme, si bé comptaven amb un nucli principal on es trobava el castell — amb el representant del govern central— i, segurament, la mesquita. Aquest tipus de poblament, d’agrupacions humanes que tindrien un origen clànic (*Beni-Faiet*, la tribu de Faiet; *Beni-Idris* o Benadressa, la tribu d’Idris), patí importants transformacions en convertir-se la zona dels Ports i del Maestrat en fronterera.

Les expedicions de càstig o cavalcades dels cristians obligaren els musulmans a

La Moreia.

abandonar les formes de població dispersa en busca de les viles — amb millor sistema defensiu— o bé traslladar-se cap al sud. El professor Enric Guinot ha assenyalat com aquest fenomen va significar la pèrdua de molts topònims d’origen musulmà a la zona septentrional del País Valencià, així com el fet que aquesta zona fronterera patira un important procés de des població. Però, significativament, a Borriol

es conserven alguns d'aquests topònims, cosa la qual ens fa pensar que el sistema de població dispersa —potser pel fet de situar-se més al sud, lluny de la frontera— es mantingué (pensem en l'Alqueria o el ja esmentat de Benifaet).

Més interessant encara ens sembla la idea llançada pel mateix Guinot, gran coneixedor de les cartes de poblament del País Valencià, a l'hora d'assenyalar la presència en aquestes de termes tals com "alqueria". A les zones de frontera del nord —on com s'ha dit, s'hauria produït una important migració musulmana cap al sud—, no es fa referència a les mateixes, que sí apareixen a les cartes de població de més al sud, on la gran majoria de la població musulmana es mantingué.

En relació a açò últim cal indicar un element que no té en compte Garcia Edo en la seua anàlisi de les cartes pobles de Borriol. En la concessió del castell de Borriol que fa Jaume I a Ximén Pérez d'Arenós el 1255, el rei li diu que li dona aquest lloc *cum omni fortitudine ipsius*

castri et omnibus alchareis suis. És a dir, li dona Borriol "amb tota la fortalesa de l'esmentat castell i totes les seues alqueries". Més endavant, de nou fa referència *in predicto castro et villa et alchareis et terminis eorundem*, és a dir, "a l'esmentat castell i vila i alqueries i els seus termes". Està mostrant-nos, clarament, quina és la forma de població del Borriol de 1255 —només cinc anys després de la primera carta pobla—: un castell, la vila i les alqueries que es distribueixen per tot el terme. És un model típicament islàmic.

En conclusió, efectivament caldria cercar nous documents o analitzar més profundament les restes arqueològiques que encara conservem. Però amb tot, els indicis documentals, arqueològics i toponímics amb els que comptem, ens duen a pensar que la població musulmana de Borriol es va mantindre després de 1250, com molt bé va plantejar en el transcurs de la seva conferència el professor Carles Rabassa.

Xavier Andreu

Panaderia - Pasteleria

GARGALLO

C/ Honda, 2 - Tel. 964 32 10 31
Avda. Zaragoza, 96
12190 **BORRIOL** (Castellón)

AUTOMECANICA BORRIOL, S. L.

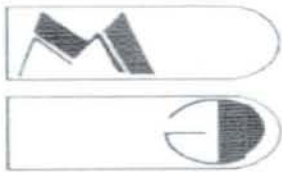
AVDA. ZARAGOZA, 59 - TELEF. 964 32 14 25 - 12190 BORRIOL

BOCATERIA AVENIDA

**ESPECIALIDAD EN BOCADILLOS
Y PLATOS COMBINADOS**

Avenida Zaragoza, 72
BORRIOL
Tel. 964 322 188

BABILONI

MARMOLES Y GRANITOS

LAPIDAS - COCINAS - CUARTOS DE BAÑO

Avda. Zaragoza, s/nº

Teléf. Taller (964) 32 17 91 - Part. 32 10 80

12190 - BORRIOL

(Castellón)

RENAULT

J. L. Andrés, S. L.

Avgda. Saragossa, 8-10 - Tels. 964 32 11 45 - 964 32 17 68 - BORRIOL

MASTER

CADENA

BAZAR LATORRE, C. B.

Plaza de la Torre, 45 B - Teléfono 964 32 11 72 - BORRIOL

EL BALL DE L'ARQUET

Les dades més antigues que tenim sobre el *Ball de l'Arquet* ens les va donar Primitiva Sancho pocs dies abans de morir, als 92 anys. Primitiva recordava encara com quan tenia 7 anys, això seria cap a 1915, va ballar el *ball de gitanetes* a Castelló, en un concurs que es celebrà a la Plaça de Bous i on guanyaren un premi amb el *Ball de l'Arquet*. A més de les *gitanetes*, les acompanyà el xiquet Vicent Portolés —pare d'Antonietta Portolés, de *l'Alberta*—, que cantava molt bé, i el famós ballador borriolenc “mestre Aragón”. Amb Enrique Sanmartín (pare) que les assajava, ballaren després en altres ocasions.

Passaren els anys i potser no es tornara a ballar fins el 1942, aproximadament, durant les festes de Sant Cristòfol. Aleshores era Enrique Sanmartín Balaguer (el *tio Beltran*) qui assajava les xiquetes de l'Arquet. Enrique, segons diuen, amb el seu bon caràcter i marcant el ritme amb el gaiatet, les preparava per ballar el dia de la festa.

Les xiquetes que ballaven solien vindre del *Rajolar* o bé tenien allí algun parent.

L'origen i procedència d'aquest ball és difícil de conèixer amb certesa. Però els balls amb arquets ballats per xiquetes solien ser balls processonals i sabem que es ballava a altres llocs propers d'ací: a Vilanova d'Alcolea i a Vila-real.

Les xiquetes anaven vestides de *gitanetes*, és a dir, amb vestits estampats amb flors menudes o llunarets, de volants, i alguna pinteta al cap. Els arquets estaven fets amb flors de papers de color, encara que en els anys de postguerra —als anys quaranta— cadascuna es vestia com bonament podia o amb roba que es trobava per casa.

A més de cantar, a Sant Cristòfol les xiquetes també recitaven alguns versos al·lusius a la festa i que escrivia Rosario Montañés. D'aquests només n'hem aconseguit reunir uns pocs i probablement estiguen incomplets, però tot seguit els reproduïm.

“Festes de Sant Cristòfol al carrer del Rajolar”

Senyores i Senyors:

Vinc a demanar llicència

al senyor alcalde primer

també vinc a demanar-li'n al segon i al tercer

als tots onze regidors i al Sr. Rector del poble.

Demà es celebrarà la “festa la Taranyana”

ja tenim el bou comprat fa més d'una setmana

es farà: bou i sermó pel matí,

processó per la vesprà,

serenata per la nit,

castell de foc i cordà.

També farem “gitanetes”,

grupes i carros triomfants,

costum antiga d'este poble

quan es fan festes a un Sant.

Vindran els de Castelló,

els de Vila-real i Borriana,

els d'Onda i Betxí,

els de Nules i Artana,

en fi tots els de la Plana

i de Borriol per amunt

tots els qui els donarà la gana,

la Pobla i Vilafamés,

Cabanes i la Vall d'Alba

i tots diran en ple, si Déu vol,

Visca St. Cristòfol de Borriol!

Visca!

Després de molts anys va resorgir de nou la festa de Sant Cristòfol i ens proposàrem recuperar el ball. Ens vam reunir moltes de les que tants anys enrere eren xiquetes i ara ja dones de més de 50 anys i entre anècdotes i records vam aconseguir, després d'un parell de reunions, que sorgiren de bell nou els passos que composaven aquella senzilla dansa que considere haguera estat una llàstima desapareguera per ser tan pròpia i tan nostra.

Aleshores Maite Sos va formar el Grup de Danses l'Hereu i ara hi han un menut nombre de xiquetes que entre molts altres balls típics de la nostra terra ballen, allà on van, el *Ball de l'Arquet* representant al poble de Borriol.

Maria Teresa Bernat

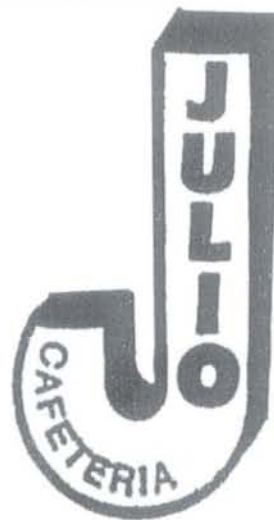
HORNO Y PANADERIA

J. Silverio Babiloni

ESPECIALIDAD
EN COCAS
Y ROLLOS

C/. Virgilio Oñate Gil, 20 - Tel. 964 32 11 07 - BORRIOL

**Platos Combinados
Aperitivos y granizado**

C/ Rey D. Jaime, 4
Tel. 964 32 10 72
12190 BORRIOL

El sector serveis, el comerç i els transports a Borriol al llarg del segle XX

Així com avança el segle XX veurem com el percentatge de la població activa que es dedica al sector terciari anirà en augment. Els inicis de la centúria ens vénen caracteritzats per uns índexs molts baixos de treballadors d'aquest grup, com haurem pogut apreciar en l'estudi de les dades dels Censos electorals anteriors. Així podem veure un comportament uniforme almenys durant la primera meitat del Noucents, on l'escassetesa dels representants del sector serveis és la tònica dominant. Ara bé, cal destacar el gran percentatge de comerciants que ens ixen a Borriol, en comparació amb la resta de pobles veïns, ja que ascendeixen a un total de 51 (6'12%) en el Cens elec-

toral de 1930, la qual cosa ens indica la importància que s'atorga a un lloc de pas tan important com el nostre poble, porta natural i enllaç entre les terres del Maestrat i la Plana. Entre la resta d'ocupacions caldria nomenar els barbers, panaders, sabaters i altres tasques pròpies de gent més formada, com els metges, secretaris, pintors i escriptors.

Tot seguit podem veure un gràfic, d'elaboració pròpia, on s'aprecien les peticions de farina que feien els forners borriolencs a mitjans de segle XX, esmentant les quantitats importades, el lloc d'origen, així com la data de la demanda. Destaca el cereal provinent del

MOBLES
itarch

AMB LA CULTURA I LES TRADICIONS DE BORRIOL

Tel. (964) 32 11 11 (4L.) • Fax 32 11 63 • 12190 **BORRIOL** (Castellón)

Maestrat, concretament de Vilafranca, a l'igual que el de Castelló, i trobem també quantitats importants de gra procedent de Castella (Sòria i Burgos), i en menor mesura d'Aragó (Calataiud, Osca). És evident, doncs, que encara al primer terç de la centúria el blat concentra una part importantíssima de l'econo-

mia agrària borriolenca, valenciana i espanyola. Seguirà sent encara el barem que determinarà molts aspectes del balanç econòmic d'oferta i demanda, encara que començarà a decaure cap a mitjans de segle XX i a desaparèixer del panorama agrari a les acaballes de la dècada dels 70.

PETICIONS DE FARINA¹ (Des d'agost de 1952 fins a l'agost de 1953)

DATA	PANADER	LLOC D'ORIGEN	QUANTITAT (Qm.)
1952-53	Cristòfol Aragon Torres	Castelló	98
1952-53	Cristòfol Aragon Torres	Sòria	12
1952-53	Cristòfol Aragon Torres	Aranda de Duero (Burgos)	4
1952-53	Cristòfol Aragon Torres	Vilafranca del Maestrat	93
1952-53	Cristòfol Aragon Torres	Caldearenas (Osca)	4
1952-53	Carles Pauner Bou	Castelló	71
1952-53	Carles Pauner Bou	Calatayud (Saragossa)	30
1952-53	Carles Pauner Bou	Sòria	20
1952-53	Carles Pauner Bou	Aranda de Duero (Burgos)	4
1952-53	Carles Pauner Bou	Vilafranca del Maestrat	382
1952-53	Carles Pauner Bou	Caldearenas (Osca)	8
1952-53	Fernando Gonzalbo Falomir	Castelló	47
1952-53	Fernando Gonzalbo Falomir	Sòria	67
1952-53	Fernando Gonzalbo Falomir	Vilafranca	62
1952-53	Fernando Gonzalbo Falomir	Ciudad Real	8
1952-53	Fernando Gonzalbo Falomir	Aranda de Duero (Burgos)	8
1952-53	Manuel Balaguer Tabarca	Castelló	64
1952-53	Manuel Balaguer Tabarca	Aranda de Duero (Burgos)	10
1952-53	Manuel Balaguer Tabarca	Caldearenas (Osca)	8
1952-53	Manuel Balaguer Tabarca	Sòria	4
1952-53	Manuel Balaguer Tabarca	Vilafranca	248
1952-53	Silverio Delcampo Pallarés	Castelló	218
1952-53	Silverio Delcampo Pallarés	Sòria	16
1952-53	Silverio Delcampo Pallarés	Aranda de Duero (Burgos)	5
1952-53	Silverio Delcampo Pallarés	Vilafranca	295
1952-53	Ricardo Mossi Mossi	Aranda de Duero (Burgos)	2
1952-53	Ricardo Mossi Mossi	Vilafranca	208
1952-53	Ricardo Mossi Mossi	Sòria	21
1952-53	Ricardo Mossi Mossi	Burgos	2
1952-53	Ricardo Mossi Mossi	Caldearenas (Osca)	7
1952-53	Ricardo Mossi Mossi	Huerto del Rey (Osca)	3
1952-53	Ricardo Mossi Mossi	Castelló	77
1952-53	Cornelio Pallarés Valls	Castelló	207
1952-53	Cornelio Pallarés Valls	Sòria	5
1952-53	Cornelio Pallarés Valls	Vilafranca	240
1952-53	Cornelio Pallarés Valls	Huerto del Rey (Osca)	5
1952-53	Cornelio Pallarés Valls	Ciudad Real	8
1952-53	Cornelio Pallarés Valls	Aranda de Duero (Burgos)	4
1952-53	Vicent Falomir Babiloni	Castelló	60
1952-53	Vicent Falomir Babiloni	Sòria	20
1952-53	Vicent Falomir Babiloni	Vilafranca	75
1952-53	Vicent Falomir Babiloni	Caldearenas (Osca)	5

PRODUCTOR (1952-53)	QUANTITAT
Silverio Delcampo Pallarés	534
Carles Pauner Bou	515
Cornelio Pallarés Valls	469
Manuel Balaguer Tabarca	334
Ricardo Mossi Mossi	320
Cristòfol Aragón Torres	211
Fernando Gonzalbo Falomir	192
Vicent Falomir Babiloni	160
TOTAL	2735

LLOC DE PROCEDÈNCIA (1952-53)	QUANTITAT
Vilafranca	1605
Castelló	842
Sòria	165
Aranda de Duero (Burgos)	37
Caldearenas (Osca)	32
Calatayud (Saragossa)	30
Ciudad Real	16
Huerto del Rey (Osca)	8
TOTAL	2735

Les vies de comunicació, a part dels molts camins que serpentejen pel terme municipal i que, algun d'ells comunica amb Vilafamés, Moró i Castelló, consisteixen en dos carreteres: la de Castelló a Sant Mateu que travessa

el terme en direcció SO. a NO. aprofitant la vall formada per la conca del riu Sec; i l'altra, de Castelló a Terol per la Pobla de Valverde que passa a mode de límit de terme per la part SO. En quant als camins, ací tenim aquells que permeten el trànsit mecanitzat: Talaia, Mola, Morico, Raca, Barranc de Porcs, Horta d'Amunt, Albaroc, Vall d'Umbrí, Cova Negra, Solsides, Bustal, Mas de Jaume, Codina, Serra, Cominells, Botlària, Mines, Remolcador, Cementeri, Umbria, Gasull, Ermites, Mallaes, Cucala, Aljup, Cova de les Ferreries, Costa dels Pins, Abeller, Lloma, Molinbou, i totes les ramificacions construïdes en les urbanitzacions de la Coma, Monte Cristina, Tomillar i Masia Gaetà.

Josep Cristià Linares

Número de carruatges a Borriol a mitjans de segle XX (1947-1951)

ANY	Càrrega de més de 1.200 kilos	Càrrega de 800 kilos a 1.200	Càrrega inferior a 800 kilos	TOTAL
1947	13	119	109	241
1948	14	116	108	238
1949	12	107	91	210
1950	13	97	102	212
1951	14	111	92	217

1 Relació d'elaboració pròpia, en base al Llibre Registre General de Peticions de Farina a Borriol, pertanyent al període de 1952, 1953 i 1954.

COMERÇ D'ESPÈCIES SILVESTRES

El comerç d'espècies silvestres per al seu ús com a mascotes pot convertir-se en un greu problema de conservació i protecció de les poblacions naturals. S'estima que més de 800 espècies d'animals i vegetals es troben a una passa de l'extinció pel seu excessiu comerç i al voltant de 20.000 poden estar amenaçades per la mateixa causa.

Molts dels animals exòtics que trobem en el comerç han estat capturats al seu medi natural. La cria en captivitat només afecta a un grup reduït d'espècies. **Exigeix que el teu animal de companyia procedisca de cria en captivitat.** A continuació et facilitem una relació de les espècies procedents de cria en captivitat que són més habituals en el comerç.

EL CITES

Per a controlar el comerç d'espècies d'animals i plantes ferèstegues amenaçades o que podrien arribar a estar-ho pel seu tràfic, es creà el 1973 el Conveni de Washington, més conegut com CITES (Conveni sobre el Comerç Internacional d'Espècies Amenaçades de Fauna i Flora Silvestres), que a finals de 1997 havia estat firmat per 143 Estats i en vigor en Espanya des de 1986.

El CITES regula el comerç de més de 25.000 espècies d'animals i plantes mitjançant un sistema de permisos i certificats. Les espècies es relacionen en tres apèndix. El comerç amb espècies silvestres incloses en l'Apèndix I està prohibit; les espècies pertanyents a aquest apèndix sols poden ser comercialitzades quan han estat criades en captivitat. Totes les espècies recollides en els Apèndix II i III poden comercialitzar-se, tan si són de procedència silvestre o de cria en captivitat.

La Unió Europea considerarà necessari adoptar mesures més exigents que les contemplades en el CITES, i desenvolupà una normativa pròpia mitjançant el Reglament Comunitari, en l'actualitat el Reglament (CE) 338/97, d'obligatori compliment en tots els Estats membres.

Aquest Reglament consta de quatre Annexes: A, B, C, i D.

DOCUMENTACIÓ DE LA TEUA MASCOTA

Els animals inclosos en el Anex A s'han d'acompanyar d'un certificat CITES original que acredita la cria en captivitat i la factura de compra. Les aus portaran una anella tancada amb una identificació indeleble o bé tindran implantat un "xip" de radiofreqüència.

¿TU MADRE TIENE ABRIGO DE PIEL?

A LA MIA SE LO ARRANCARON

AMNISTIA ANIMAL NO FUR

La resta d'animals, qualsevol que siga l'Anex que els incloga, s'hauran de documentar idealment amb la factura de compra, o bé amb un altre document comercial, com per exemple una nota de lliurament. Aquests documents han d'incloure, almenys, les següents

dades: nom científic de l'animal i número de permís d'importació CITES o, en el seu lloc, la referència del criador comunitari autoritzat.

RELACIÓ DELS ANIMALS DE COMPANYIA MÉS COMUNS I ANEX EN EL QUE ESTAN INCLOSOS

-**Primats** (Mones). Tots, sense excepció, estan inclosos entre els Annexes A i B. Els titís, el saimiri comú i el mono caputxí estan en el Anex B.

-**Psitàcies** (Lloro, cacatua, guacamaios...). Totes les psitàcies estan incloses en els Annexes A i B del Reglament (CE) 338/97, a excepció de la cotorra de Kramer que està a l'Anex C i de les nimfes i periquitos comuns que no estan en cap dels Annexes.

Algunes de les espècies que més es crien en captivitat són: Inseparables (*Agaporis spp.*), Aratinga solar (*Aratinga solstitialis*), Lloro electus (*Electus roratus*), Lorys (*Lorius spp.*), Rosellas (*Platycercus spp.*), Rabadilla roja (*Psephotus haematotus*).

-**Paseriformes**. Moltes aus petites que es venen estan incloses en l'Anex B com el Rossiñol del Japó (*Leiothrix lutea*), el Teuladí de

Java (*Padda oryisivora*) o el Minà (*Gracula religiosa*). En l'Anex C tenim diverses espècies d'Estrildes (*Estrilda astrild*, *E. melpoda*), el Canari de Moçambic (*Serinus mozambicus*), el Coll-tallat (*Amadina fasciata*). Excepte el Minà, la resta de Paseriformes nomenats són criats freqüentment en captivitat.

-**Tortugues**. La majoria de tortugues estan incloses en els Annexes A i B. Nogensmenys, un bon nombre de les espècies "galàpagos" més habituals en el comerç no estan incloses en cap Anex. Les tortugues terrestres, a excepció de les autòctones de la Unió Europea i alguna que s'inclou en l'Anex A, estan en l'Anex B.

-**Caimans** i cocodrils. Tots estan inclosos entre els Annexes A i B. El més comú en les tendes és el caiman (*Caiman crocodilus*) de l'Anex B.

-**Camaleons**. Tots els camaleons dels gèneres *Chamaeleo* i *Bradypodium* estan en l'Anex B. Únicament el Camaleó comú (*Chamaeleo chamaeleon*) és de l'Anex A.

-**Iguanes** (*Iguana spp.*). Estan en l'Anex B i són criades habitualment en captivitat.

-**Llangardaixos de cua espinosa** (fardatxo) (*Urosmatix spp.*) Estan en l'Anex B.

-**Geckos**. Les salamenqueses de Madagascar del gènere *Phelsuma* s'inclouen en l'Anex B. No-

MARIA DOLORES

Piensos • Cereales
Material ganadero
Alfalfa y Forrajes
Pajareria

Camino La Coma, s/n • Telf. 964 32 10 93
12190 BORRIOL (Castellón)

BODEGA

MARUJA

VINOS Y LICORES

REPARTO A DOMICILIO

San Vicente, 24

Telf. 964 32 11 93 • Móvil 699 43 53 12

12190 - BORRIOL

més *Phelsuma guentheri* s'inclou en l'Anex A.

-**Varans** (*Varanus spp.*). Totes les espècies es troben entre els Annexes A i B.

-**Serps**. Totes les boes i pitons (gèneres *Boa*, *Eunectes* i *Phyton*) s'inclouen com a mínim en l'Anex B. La *Boa constrictor* és criada freqüentment en captivitat.

-**Amfibis**. Les Salamandres talp (*Ambystoma mexicanum* i *A. dumerilii*), totes les Ranes dard (*Dendrobates spp.*) i altres ranes exòtiques colorades pertanyen a l'Anex B. Les ranes *Dendrobates auratus* i *D. pumilio* són criades normalment en captivitat.

-**Aràcnids**. Alguns escorpins, com *Pandinus imperator*, *P. dictator* i *P. gambiensis*, i totes les aranyes de gènere *Brachypelma* són a l'Anex B.

-**Coralls**. La majoria inclosos en l'Anex B.

-**Peixos**. Els esturions (*Acipenseriformes*) estan recollits en els Annexes A i B. Els exemplars que es venen per als aquaris provenen de cries controlades.

Abans d'adquirir cap d'aquests animals considera la responsabilitat que contreus. Generalment provenen de climes molt diferents al nos-

tre. Molts tenen necessitats especials d'alimentació i allotjament. I si escapen o els abandones poden ocasionar problemes ecològics als nostres ecosistemes difícils de predir.

A més a més del comerç amb animals i plantes vius, existeix un altre comerç efectuat amb les parts i derivats dels mateixos: records fabricats amb coralls i clòtxines marines; quadres amb papallones; objectes de decoració que inclouen cavallets de mar, orquídies i altres espècies protegides; sabates, bosses i cinturons de pell de rèptil, etc.. **Convencent els teus amics i familiars de què prescindisquen d'aquests objectes contribuiràs a la conservació de moltes espècies de plantes i animals amenaçats.**

Per a més informació del CITES:

La reglamentació bàsica sobre l'aplicació del Cites en la Comunitat la pots consultar en el servidor Europa de la Comissió Europea, en la direcció:

[_http://europa.eu.int/en/comm/dgll/cites/citeshome.htm](http://europa.eu.int/en/comm/dgll/cites/citeshome.htm)

Luis Pereda

Segurs CATALANA OCCIDENT

Anaceli Balaguer Balaguera
ASSESSORIA

Raval Doctor Portolés, 6 12190 BORRIOL
Tel. (964) 32 13 69 (Castellón)

PANADERIA - BOLLERIA

Manuel Balaguer

Panaderia artesana

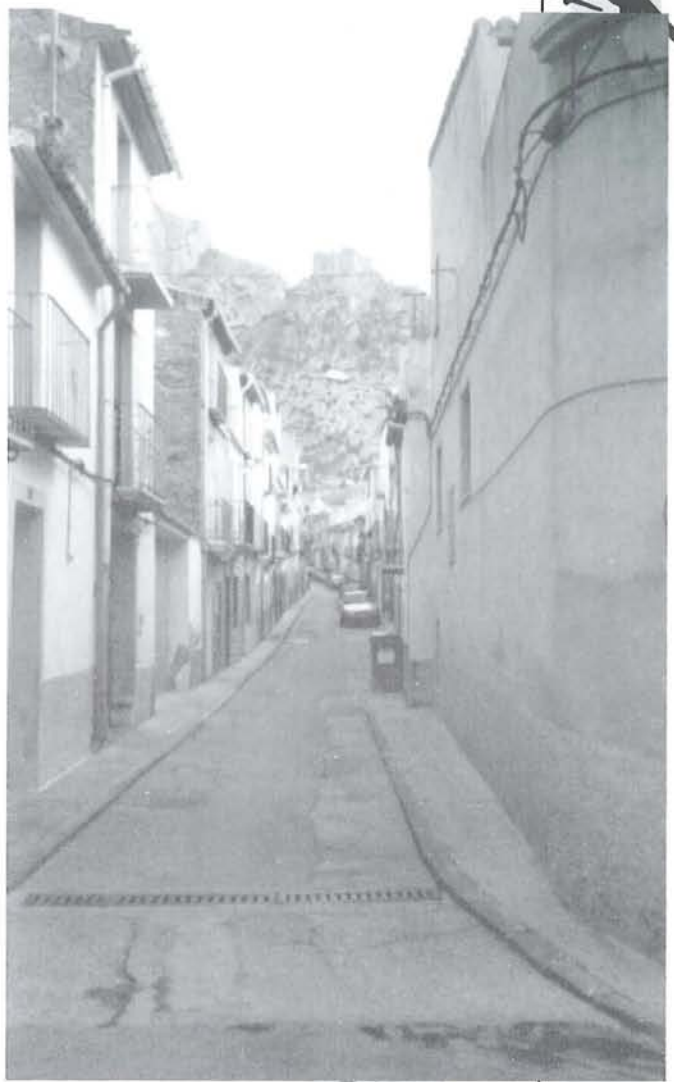
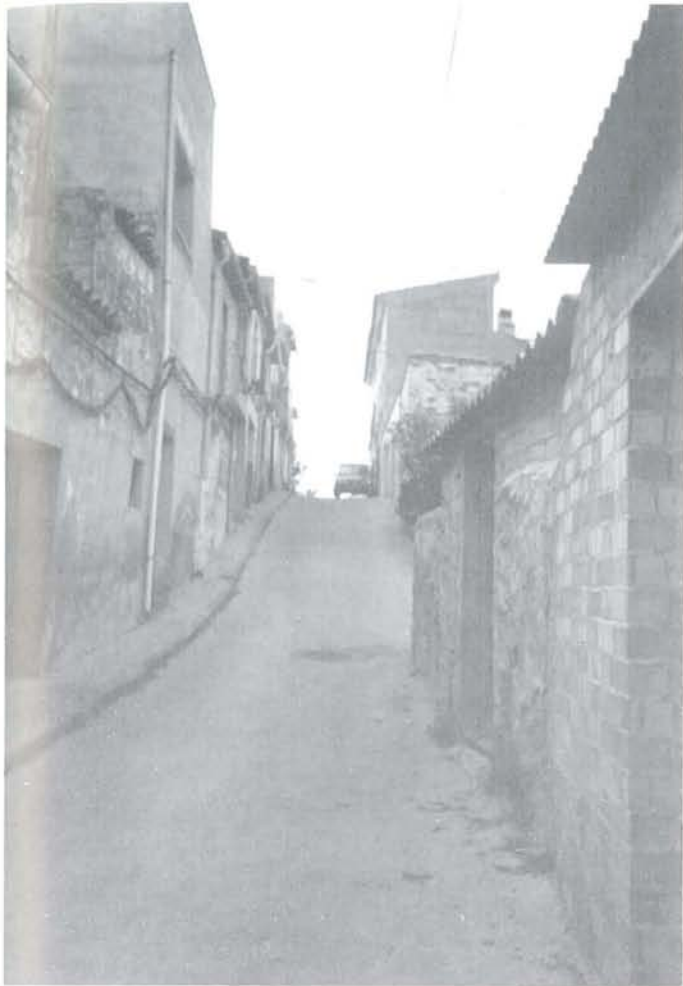
San Vicente, 8 - Tel. 964 32 11 99
12190 BORRIOL (Castellón)

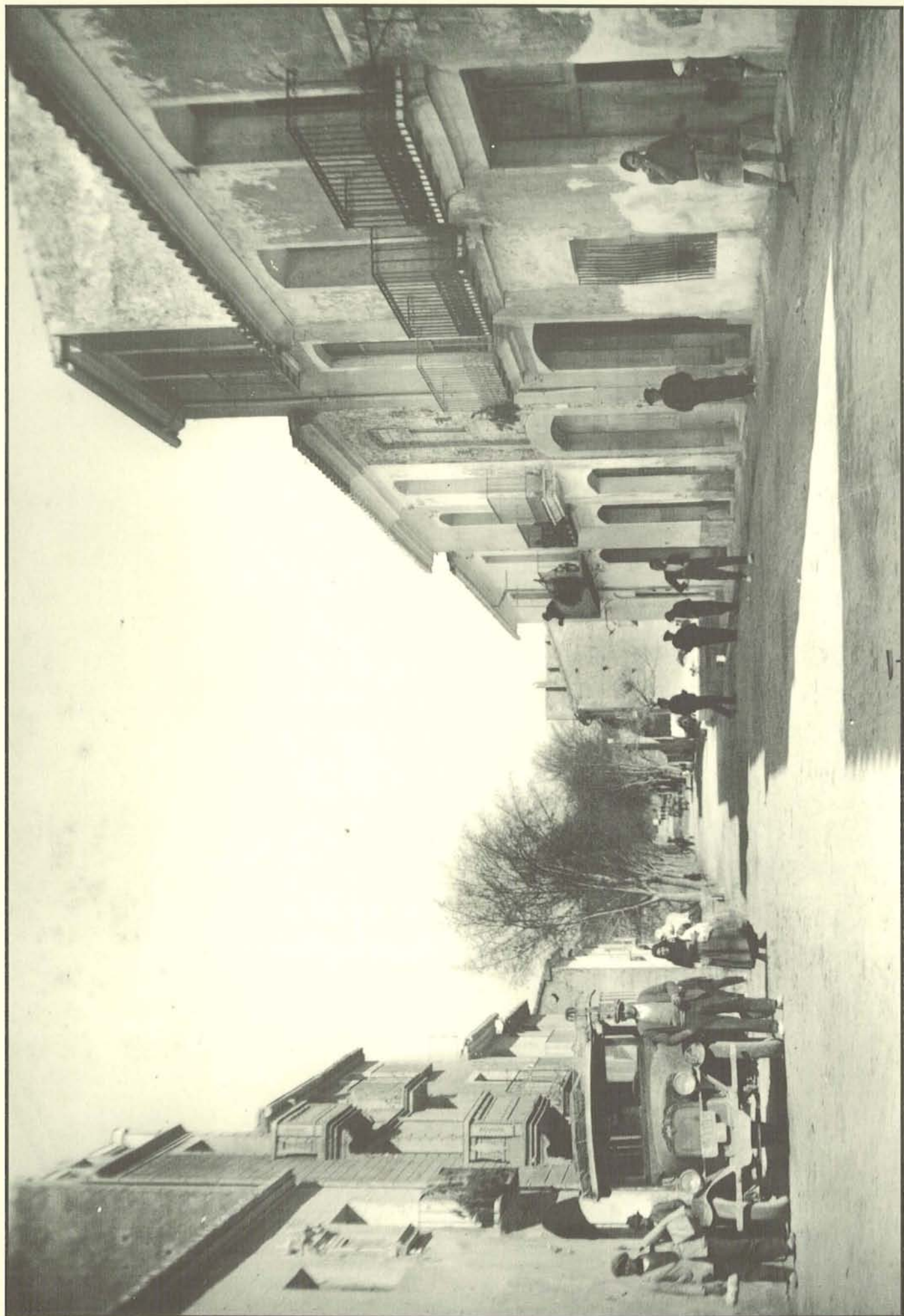

La Botalària, tardor 2000

BORRIOL, EL CASC ANTIC

Carretera de Castellón

